

VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Živilė Aleksiūnaitė

Bendrosios kalbotyros studijų kryptis

Darybos reikšmės problematika

Magistro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Antanas Smetona

Ginti leidžiama

2017 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2017

Anotacija

Živilė Aleksiūnaitė, *Darybos reikšmės problematika*. Magistro darbas, vadovas doc. dr. Antanas Smetona, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2017, 60 p.

Raktažodžiai: darybos reikšmė, problematika, kognityvizmas, prototipas, perferija

Šio baigiamojo magistro darbo tema *Darybos reikšmės problematika*. Darbe bandoma išsiaiškinti darybos reikšmę nulemiančius požymius ir, jais remiantis, apibrėžti darybos reikšmės reiškinių. Tyrimo, atlikto šiame darbe, tikslas - išsiaiškinti, kokius esminius ir šalutinius darybos reikšmės bruožus turi priesagų, galūnių bei konversiniai dariniai ir apibrėžti darybos reikšmę. Tiriamoji medžiaga imta iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1997). Atliekant tyrimą pastebėta, kad konversijos atvejais kalbos ekonomija ir transpozicija iš periferinių požymių virsta centriniais, kurie vieninteliai rodo esant darybą. Išvados – darybos reikšmė turi penkis pagrindinius darybos reikšmės požymius ir du šalutinius, kurie, tam tikrais atvejais, nulemia darybos reikšmę. Šis baigiamasis darbas yra įdomus ir naudingas besidomintiems kognityvinės lingvistikos metodais darybos reikšmės tyrimuose.

Turinys

Įvadas.....	3
1. Reikšmės reikšmė.....	6
1.1 Kalbinės reikšmės	7
1.1.1 Leksinė reikšmė.....	9
1.1.2 Gramatinė reikšmė	10
1.1.3 Darybinė reikšmė	10
1.2 Reikšmių persiklojimas.....	14
2. Darybos reikšmės apibrėžimo problematika	16
2.1 Darybos reikšmės sandara ir suteikimo prielaidos	20
3. Prototipų teorija.....	22
4. Požymių tikrinimo teorija.....	24
5. Teorių pritaikymas darybos reikšmės analizėje	25
6. Darybos reikšmės požymiai	27
6.1 Abstraktumas	27
6.2 Grupiškumas	27
6.3 Formantas.....	28
6.4 Darybos motyvacija	28
6.5 Darybos opozicija	29
6.6 Šalutiniai (periferiniai) darybos reikšmės požymiai	30
6.6.1 Transpozicija	30
6.6.2 Ekonomija	30
7. Apibendrinamosios teorinės dalies pastabos.....	32
8. Darybos reikšmės tyrimo pristatymas	33
8.1 Darinių analizė pritaikant požymių tikrinimo teoriją	34
Baigiamojo magistro darbo išvados	58
Literatūros sąrašas	59
Santrauka	62
Summary.....	63

Įvadas

Reikšmė visada domino įvairių sričių mokslininkus. Pirmieji reikšmę iš filosofinės perspektyvos bandė aprašyti Antikos filosofai Aristotelis ir Platonas. Bėgant laikui ir atsirandant vis naujesniems mokslams, reikšmės suvokimas išsiplėtė, todėl šiuo metu galima ją pavadinti viena iš fundamentaliausių mokslinių sąvokų, be kurios neišsiverčia nei viena disciplina. „Reikšmės problema viena iš įdomiausių ir sudėtingiausių mūsų laikų mokslo problemų. Ji buvo keliami dar Antikos laikais. Ir šiandien jos aiškinimai tebėra prieštaringi. Sukurta daugybė įvairiausių reikšmės koncepcijų, kurios arba viena kitą papildo, arba viena kitai prieštarauja, arba net visiškai viena kitą paneigia. Reikšmės sąvoką nevienodai supranta ir apibrėžia net tos pačios kalbotyros pakraipos mokslininkai. Dabar jau visiškai aišku, kad sukurti visuotinai priimtina reikšmės sampratą niekada nepavyks. Ši samprata priklauso nuo to, kaip suprantamas kalbos ir mąstymo ryšys. Jis priklauso kalbos filosofijos sričiai ir, be abejo, sudėtinga kalbos ir mąstymo ryšio problema visada bus sprendžiama laikantis tam tikrų filosofinių pozicijų“ (Pažūsis, 2014: 11). Šiuolaikinė kalbotyra daug dėmesio skiria kalbos ir mąstymo ryšio tyrinėjimams, kuriais ir yra paremta kognityvinė lingvistika. Mūsų kalbinė pašamonė yra linkusi viską klasifikuoti ir suteikti reikšmes. Be reikšmės, kad ir kokia ji bebūtų, neegzistuoja nė vienas daiktas ar gyvas organizmas. Pati reikšmė taip pat nėra vientisa, todėl iš reikšmių reikėtų išskirti darybines reikšmes, kurios susiformuoja darybiniu keliu ir yra labiau santykio tarp elementų rezultatas. „Žodžio darybos reikšmė nėra kokia nors mokslinė abstrakcija, o toks pats realus ir visų kalbančiųjų suvokiamas dalykas, kaip ir leksinė ar gramatinė reikšmė“ (Urbutis, 2009: 173). Nors kalbančiųjų ir suvokiama, tačiau mokslinėje literatūroje problematiška ir sunkiai apibrėžiama sąvoka.

Šio baigiamojo **darbo tikslas** yra išsiaiškinti, kodėl darybos reikšmė yra vienas sudėtingiausių kalbinių reiškinių, apžvelgti esamus darybos reikšmės apibrėžimus ir pasinaudojus kognityvinėje lingvistikoje taikomu požymių tikrinimo metodu išsiaiškinti pagrindinius darybos reikšmei keliamus kriterijus bei, jais remiantis, apibrėžti darybos reikšmę. **Darbo uždaviniai:** šiame darbe apžvelgiama teorinė medžiaga, susijusi su darybos reikšmės analize, pristatomos požymių tikrinimo ir prototipų teorijos bei jų pritaikymas darybos reikšmės analizėje. Atliekamas tyrimas, kuriame tyrinėjami du pagrindiniai lietuvių kalbos žodžių darybos būdai - priesaginis ir galūninis, kurie suteikia darybos reikšmes, o šalia jų gretinamas anglų kalboje populiarus konversijos būdas, kuris lietuvių kalboje nėra išplėtotas. **Darbo objektas:** šio baigiamojo darbo objektas yra žodžių darybos reikšmė,

kadangi šiuo metu tai vis dar sunkiai apibrėžiama sąvoką. **Darbo naujumas:** Darybos reikšmė, pati savaime, nėra taip jau lengvai apibrėžiama. Lietuvių kalbotyroje darybos reikšmę bandė apibrėžti Kazimieras Gaivenis ir Stasys Keinys „Kalbotyros terminų žodyne“ (1993) bei Vincas Urbutis „Žodžių darybos teorijoje“ (1978, 2009)¹, Paulauskienė „Lietuvių kalbos morfologijoje“ (1994). Tiek Lietuvos, tiek ir pasaulio kalbotyroje epizodiškai pasirodo darybos reikšmės analizei skirti darbai (Plag, Boij, Pounder), tačiau pastebima, kad vieno ir universalaus apibrėžimo nėra. Kaip vieną žymiausių lietuvių kalbotyroje žodžių darybos specialistų reikia paminėti Vincą Urbutį, be kurio teorinio veikalo „Žodžių darybos teorija“ neįsivaizduojamas šiuolaikinis darybos mokslas Lietuvoje. Dėl riboto šios temos ištirtumo ir menko darybos reikšmės apibrėžimo šis darbas, kuriame kognityvinės lingvistikos metodais bandoma išsiaiškinti darybos reikšmės turinį, tampa ganėtinai naujas lietuvių kalbotyros kontekste.

Darbo aktualumas: dėl mažo darybos reikšmės sferos ištirtumo tiek Lietuvos, tiek pasaulio kontekste išryškėja darbo svarba, nes jame bandoma apibrėžti darybos reikšmę ir išsiaiškinti šios kategorijos turinį pritaikant kognityvinius tyrimo metodus. „Kognityvinė lingvistika yra priėjimas prie kalbos per žmogaus patirtį, pasaulio suvokimą ir jo konceptualizavimą“ (Ungerer, Schmid, 2001: 17). Lietuvoje kognityvinį aspektą žodžių daryboje yra analizavus Inčiuraitė - Noreikienė (2013), tačiau daugiau žymesnių šios srities tyrinėjimo darbų šiuo metu neaptinkama. „Iš esmės visi lietuvių kalbininkų reikšmės tyrinėjimai remiasi struktūralizmo paradigma, kurią mūsų šalyje išpopuliarino išėivis A. J. Greimas savo struktūrinės semantikos darbais“ (Maumevičienė, 2010: 11). Kaip pastebi Urbutis, kiekvienas kalbos vartotojas suvokia darybos reikšmę, sugeba jas jungti į kategorijas (Urbutis, 2007: 173). Gebėjimas konceptus jungti į kategorijas grindžia mintį, jog kalba turi tiesioginę jungtį su mąstymu, todėl kognityvinėje lingvistikoje taikomi metodai yra vienas geriausių reikšmės analizės įrankių.

Hipotezės: pirmoji hipotezė - šalia pagrindinių darybos reikšmės požymių, kurie sudaro kategorijos centrą, egzistuoja ir periferiniai, kurie, tam tikrais atvejais, yra vieninteliai darybos reikšmės požymiai. Antroji hipotezė - darybos formantas dėl savo riboto semantinio savarankiškumo negali pats vienas suteikti darybos reikšmės, nes ji sukuriama tik pamatinio žodžio ir formanto santykyje. Remiantis Jackson ir Ze Amvela: „Kamienai yra forma, kuri duoda pagrindinę reikšmę žodžiui, afiksai prideda reikšmės kamienui“ (Jackson, Ze Amvela, 2005: 70). Trečioji hipotezė - konversija nėra žodžių darybos būdas, nes nesuteikia darybos reikšmės, o yra kalbos ekonomijos reiškinys.

¹ Plačiau apie autorių apibrėžimų savitumą bei problematiką žr. 2.2 skyrių.

Tiriamoji medžiaga ir metodai: šiame darbe bus analizuojami priesaginiu, galūniniu bei konversijos² būdais padaromi lietuvių ir anglų kalbos žodžiai. Lietuvių kalbos pavyzdžiai imami iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1997). Anglų kalbos konversijos pavyzdžiai imami iš Huddleston ir Pullum *The Cambridge Grammar of the English Language*³. Surinktų pavyzdžių analizei pasitelkiamos prototipų bei požymių tikrinimo teorijos, kurios leidžia analizuoti darybos reikšmės susidarymo aplinkybes, išskirti esminius darybos reikšmės bruožus ir, jais remiantis, apibrėžti darybos reikšmės sąvoką iš kognityvinės kalbotyros perspektyvos.

Darbo struktūra: magistro darbą sudaro įvadas, kuriame aprašomas darbo tikslas, objektas, problematika, naujumas bei aktualumas, iškeliami darbo uždaviniai, įvardijami metodai bei iškeliamos hipotezės. Antrajame skyriuje gilinamasi į kalbines reikšmes, jų sąveiką kalboje, pristatoma prototipų teorija bei požymių tikrinimo metodas, išskiriami darybos reikšmės požymiai. Trečiasis skyrius - tiriamoji darbo dalis, kuriame aprašomas atliktas tyrimas. Darbas užbaigiamas išvadomis ir literatūros sąrašu.

² Kadangi lietuvių kalbos žodžių daryboje konversija nėra tokia išplėtotą, analizuojami pavyzdžiai imami iš anglų kalbos, kurioje šis darybos būdas yra vienas iš pagrindinių. Reikia paminėti, kad lietuvių kalbotyroje dažnai konversija yra klaidingai laikoma paradigmacija, plg.: miškinis (dktv.) : miškinis (bdv.).

³ Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum „The Cambridge Grammar of the English language“, Cambridge University Press, 2002

1. Reikšmės reikšmė

Prieš pradėdant kalbėti apie kalbines reikšmes, būtina atskirti dvi svarbias sąvokas – reikšmę (angl. meaning) ir prasmę (angl. sense). Dažnai šios dvi sąvokos yra vartojamos sinonimiškai, tačiau toks vartojimas yra klaidingas, kadangi reikšmė ir prasmė nėra tapačios. Lingvistinio ženklo reikšmė, kaip nurodo Reichling „yra informacija, kurią perteikia apie savo denotatą“ (Reichling, 1962: 334). Prasmė, tuo tarpu, yra santykis tarp lingvistinių ženklų kalboje, pavyzdžiui, singtaminiai ar paradigminiai santykiai (Crystal, 2008: 432). Lietuvių kalboje prasmė dažniausiai suvokiama dvejopai: pirmiausia kaip „vidinis, loginis turinys“, arba kaip „tikslas, paskirtis, pagrindas“⁴. Reikšmė apibrėžiama kaip „turinio elementai, susiję su tam tikra forma, ženklu; prasmė“ (LKŽe). Straipsnyje „Reikšmė - sąvoka - konceptas ir prasmė“ Aloyzas Gudavičius bandė gana išsamiai aprašyti ir nubrėžti aiškias ribas tarp šių, kaip pats sako, dažnai sinonimiškai vartojamų terminų. Autorius teigia: „Remiantis tuo, kas anksčiau pasakyta, minėtus terminus logiška būtų surikiuoti taip. Tiesioginis lingvistikos objektas yra *reikšmė* kaip kalbos vieneto turinys, atsirandantis iš žinojimo, kas pavadinama tuo kalbos vienetu (ženklu). Terminai *sąvoka* ir *konceptas* fiksuoja pažinimo rezultatus, pirmasis loginę, koncentruotą formą, antrasis - labiau individualizuotą holistinį pavidalą. <...> *Prasmė* priklauso komunikacijos sferai, yra pasakymo (teksto) autoriaus kalbinės veiklos tikslas ir adresato veiklos rezultatas. Tačiau reikšmė neįmanoma be koncepto, o teksto prasmė be reikšmių - pagrindinių jos komponentų. Neįmanoma mokėti kalbą ir bendrauti nieko nežinant apie pasaulį. Todėl kalbotyroje taip dažnai vartojami šie visi terminai. Pripažįstant esminius reikšmės, sąvokos, koncepto ir prasmės ryšius, jų skyrimas yra būtinas siekiant geriau suprasti pasaulio, mąstymo ir kalbos vienovę ir atskirumą“ (Gudavičius, 2011: 117). Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad „konceptas yra bendra idėja, kuri egzistuoja mintyse kaip mentalinės veiklos arba supratimo produktas“ (Inčiuraitė - Noreikienė, 2013: 9). Prasmė - vidinis loginis turinys, o reikšmė - turinio elementai, susiję tam tikra forma ar ženklu.

Išsiaiškinus ryšį tarp dažnai sinonimiškai vartojamų terminų, toliau šiame skyriuje bus aptariamos leksinės, gramatinės, darybinės reikšmės bei santykis tarp jų. Taip pat bus bandoma paaiškinti lietuvių ir vokiečių kalbotyros darbuose pasirodžiusius darybos reikšmės apibrėžimus, jų ydingumą bei problematiką, aptariama darybos reikšmės sandara bei požymiai, darybos reikšmės suteikimo pagrindas, šiam darbui svarbi Ungerer ir Schmid (1996, 2001) požymių tikrinimo teorija bei jos pritaikymas darybos reikšmės analizėje.

⁴ *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninė versija).

1.1 Kalbinės reikšmės

Reikšmės tyrinėjimai yra neatsiejami nuo semantikos mokslo. Ši mokslo šaka, tyrinėjanti reikšmę kalboje, tokia, kokią ją suvokiame dabar, susiformavo palyginti neseniai, nors apie reikšmę kalbėjo dar Antikos filosofai Platonas ir Aristotelis, kurie savo darbuose apie reikšmę mąstė iš filosofinės perspektyvos. „Nors mokslas apie reikšmę, sematika, į lingvistinę erdvę atėjo palyginti neseniai, tik XX a. pradžioje, šiuo metu jos kaip mokslo šakos statusas niekam nekelia abejonių. Vienas svarbiausių ir ryškiausių kalbinių reiškinių aptariamame kontekste yra kalbos ženklų reikšmė, jos kaita, kurią lemia įvairūs išoriniai bei vidiniai veiksniai, ir visų šių padarinių interpretavimas, dėl kurio vis dar netyla polemika“ (Usonienė, 2016: 9). Apžvelgdama istorinę semantikos mokslo raidą ir reikšmės problemą, autorė teigia, kad „Po Antikos filosofų darbų iki XX amžiaus reikšmės problema net nebuvo kalbotyros objektu. Ji buvo gvildinama filosofų, psichologų darbuose“ (Usonienė, 2016: 12).

Šiuolaikinės semantikos pradininku laikomas prancūzas Mišelis Brealis, kuris savo veikalu „Sematika: reikšmės mokslo studijos“ (*Essai de sémantique (science des significations)*) (1897) padėjo pamatus trimis mokslo šakoms: semiotikai, semiologijai ir semasiologijai. Šios trys šakos skirstomos į dar smulkesnes disciplinas, tačiau šiam darbui svarbiausia yra sematika. „Šiandien įprasta skirti tris semiotikos lauko sritis: sintaktiką (arba sintaksę), semantiką ir pragmatiką. Šis trimatis skirstymas daugiausiai išsirutulioja iš Peirce, bet pirmiau apie tai kalbėjo Morris‘as“ (Lyons, 2009:114). Dar prieš atsirandant šioms trimis savarankiškomis mokslo šakoms, apie ženklo reikšmę kalbėjo žymus kalbininkas, kurio indėlio į kalbotyrą negalima ignoruoti – Ferdinandas de Saussure‘as (1857–1913). „Jis apibrėžė kalbą kaip santykių sistemą, sudarytą iš ženklų, kurie santykiauja įvairiais būdais. Ženklas taip pat yra nevienalytis; jis sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoji dalis yra garsinė forma, o kita - reikšmė“ (Löbner, 2002: 127). Saussuras įvedė kalbinio ženklo sąvoką į kalbotyrą ir teigė, kad „Kalbos ženklas jungia ne daiktą ir pavadinimą, bet sąvoką ir akustinį vaizdą⁵. Pastarasis yra ne materialus, garsas, ne grynai fizinis dalykas, o psichinis to garso atspaudas, jo vaizdinys, kurį gauname iš mūsų jutimų raiškos <...> Taigi kalbos ženklas yra dvipusė psichinė esybė“ (Saussure, 2014: 100). Vėliau Saussure‘as sąvoką *akustinis vaizdas* išskleidė į mums geriau pažįstamas signifikanto ir signifikato sąvokas.

Reikšmės, kaip pažymi Pyles ir Algeo (1970) yra išreiškiamos dviem būdais: morfemomis arba gramatinėmis struktūromis (Pyles ir Algeo, 1970: 183). Tokie reikšmės

⁵ Plačiau apie akustinį vaizdą Saussure „Bendrosios kalbotyros kursas“, 2014: 100

raiškos būdai suteikia mums leksines ir struktūrines⁶ reikšmes. Akivaizdu, kad autoriai skiria du reikšmių tipus, kurių pirmasis yra kiekvieno žodžio atskira reikšmė, o antrasis - reikšmė, kurią nulemia žodžio struktūra. Pastarajam galima priskirti tiek darybines reikšmes, kurios atsiranda darinyje ir yra sąlygojamos jo struktūros, tiek ir gramatinės, kurios taip pat priklauso nuo žodžio struktūros. Kaip jau buvo minėta, reikšmės sąvoka kelia nemažai rūpesčių įvairių mokslinių disciplinų atstovams, nes iškyla problema, kaip ją apibrėžti, todėl Pyles ir Algeo apibendrina ir išskyrė penkias reikšmės aiškinimo teorijas kalboje, kuriomis būtų galima naudotis norint apibrėžti reikšmę: 1) žodžio reikšmė yra daikto vardas; 2) žodžio reikšmė yra idėja, susijusi su protu; 3) žodžio reikšmė yra mūsų polinkis reaguoti tam tikru būdu į žodį kaip mūsų buvusios patirties rezultata; 4) žodžio reikšmė yra charakteristika, kuri yra bendra daiktų vardų rinkiniui; 5) žodžio reikšmė yra santykis kitų bruožų žodinio ir situacinio konteksto, kuriame tai yra (Pyles, Algeo, 1970: 184-186). Pirmuoju reikšmės aiškinimu remiasi leksinės reikšmės, kur kiekvienas daiktas savo vardu yra išskiriamas iš kitų. Antroji ir trečioji reikšmės aiškinimo teorijos yra daugiau susijusios su konceptuali pasaulio suvokimu bei žmogaus polinkiu kategorizuoti daiktus ir reiškinius, o ketvirtoji gali būti geriausiai pagrindžiama prototipų teorija, kadangi joje yra išskiriami pagrindiniai kategorijos narių bruožai, kurie sudaro jos centrą (prototipą). Baker nurodo, kad yra du pagrindiniai būdai žodžio reikšmei tirti: 1) kai žodis turi sąsają su kitais žodžiais, 2) kai žodis turi sąsąjas su pasauliu. Pirmasis tyrimo būdas atspindi struktūralistinį požiūrį į reikšmę ir sudaro sistemą, o antrasis reprezentuoja kognityvinį.

Reikšmė yra viena iš pagrindinių tiek kalbotyros, tiek ir kitų mokslo šakų sąvokų. Šiuo metu yra nusistovėjusi tendencija, kad žodžio reikšmė, kad ir kokia ji būtų, yra ryšys, darantis didelę įtaką fundamentalių žmogaus kalbos ypatybių vaizdo sudaryme⁷. Semantikai išskiria visą pluoštą reikšmių: leksinę, gramatinę, socialinę (vartoseną, kurią nulemia įvairios visuomenėje priimtos bendravimo normos ir socialiniai veiksniai), deskriptyviąją (aprašomąją), referencinę (nuorodinę), denotatyviąją (ženklų žymimo daikto, proceso, ypatybės santykis su jo denotatu), kontekstinę (reikšmę, kuri kinta priklausomai nuo konteksto, plg.: angl. *white house* : *The White House*) (Löbner, Lyons). Crystal nurodo, kad šalia aptartųjų dar egzistuoja fonetinis ir fonologinis reikšmės tipai (Crystal, 2008:299). Pasaulio kalbininkai išskiria ir daugiau reikšmės ypatybių ir skirsto į dimensijas: priimtumo,

⁶ Kartais Urbutis darybos reikšmę vadina struktūrine reikšme. Šiame darbe stengiamasi apsiriboti vieno termino, darybos reikšmė, vartojimu.

⁷ <https://plato.stanford.edu/entries/word-meaning/#CogLin>

gramatiškumo, reikšmiškumo⁸, informatyumo (Lyons, 1995: 131-135). Pradedant kalbėti apie kalbines reikšmes reikia pasakyti, kad visiems kalbos vartotojams geriausiai žinoma ir suvokiama yra leksinė reikšmė. Be žodžio leksinių reikšmių neįmanomas joks komunikavimas tarp žmonių. Po leksinės reikšmės reikia paminėti gramatinę (laiko, nuosakos, asmens ir kitas) reikšmę, kuri padeda kalbos vartotojams konkrečiau nusakyti veiksmo ar asmens poziciją laike ir erdvėje. Šios dvi reikšmės daugiau ar mažiau konkrečios. Priešinga joms yra darybinė reikšmė. Ji išsiskiria tuo, jog tai abstrakti ir apibendrinta reikšmė, kurią turi visi tam tikros grupės nariai. Šiame skyriuje bus smulkiau aptariamos leksinės, gramatinės bei darybinės reikšmės ir santykis tarp jų, nes viena be kitos jos sunkiai įsivaizduojamos. Vienaip ar kitaip sąveikaudamos visos trys kalbinių reikšmių rūšys sudaro žodžio branduolį.

1.1.1 Leksinė reikšmė

Leksinė reikšmė yra geriausiai suvokiama tarp kitų kalbinių reikšmių. Ją galima apibrėžti kaip reguliarią žodžio reikšmę, kuri yra vienodai suprantama kalbos vartotojų. „Paprastai, kalbant apie žodžio reikšmę, turima galvoje būtent leksinė jo reikšmė“ (Girčienė, 2003: 23). Zgusta teigia, kad leksinė reikšmė yra labiausiai individuali ir išskirtinė, atskirianti žodį nuo kitų Zgusta (1971:60). Tačiau žodis gali turėti ir daugiau negu vieną leksinę reikšmę, pavyzdžiui, klasikinis homonimas *kasa*. *Lietuvių kalbos žodynas* skiria bent vienuolika šio žodžio reikšmių. Kaip atskirti leksinę reikšmę nuo kitų reikšmių? Leksinė reikšmė turi būti analizuojama izoliuotai nuo sakinio, t.y. žodis ištraukiamas iš konteksto, neatsižvelgiant į jo gramatinės ypatybes. Žodžio reikšmė, kaip apibrėžia Girčienė, yra „*apibendrintų tikrovės duomenų atspindys žmogaus sąmonėje*“ (Girčienė, 2003: 21). Sunku pasakyti, ar leksinė reikšmė tikrai yra būtent tokia, kokią apibrėžia autorė, nes toks apibrėžimas labiau taikytinas koncepto aprašymui. Urbutis teigia, kad leksinė reikšmė pasižymi savo konkretumu, tuo nutoldama nuo darybinės reikšmės (Urbutis, 2009: 175). Leksinės reikšmės konkretumas leidžia kalbėti apie kiekvieno žodžio individualią reikšmę. Šios reikšmės perteikia ne tik objektyvios realybės atspindžius, bet ir kalbėtojo būseną ir jo požiūrį į aptariamus dalykus, kadangi leksinė reikšmė turi stilistinį atspalvį. Atsižvelgdamas į registrą kalbantysis renkasi leksinius vienetus, pavyzdžiui, šnekamojoje buitinėje kalboje gali pasigirsti tokie frazeologizmai kaip „pakratyti kojas“, „užversti kanopas“ ir panašūs, kurie reiškia, kad

⁸ Remiantis reikšmiškumo dimensija, manoma, kad visi be išimties žodžiai yra reikšmingi. Jeigu žodis neturi reikšmės, jis neegzistuoja. Jackson teigia, kad net nuspėjami žodžiai yra reikšmingi (Jackson Howard, *Grammar and Meaning: a semantic approach to English grammar*, London ; New York : Longman, 1997: 2).

asmuo, apie kurį kalbama, mirė. Tačiau oficialioje kalboje tokie junginiai nebus vartojami. Vietoje jų bus pasirinktas stilistiškai neutralus „mirti“. Taigi, kalbantysis, orientuodamasis į pokalbio vietą, laiką ir auditoriją, pasirenka vienus ar kitus leksinius vienetus, kurių leksinė reikšmė gali sutapti, tačiau registras skirtis. Leksinių vienetų pasirinkimas prisitaikant prie aplinkos leidžia kalbėtojui išvengti nesusipratimų tarp kalbančiojo ir klausytojo bei išlaikyti taktiškumą.

1.1.2 Gramatinė reikšmė

Kaip jau buvo pastebėta anksčiau, kalbotyroje dažnai vartojami terminai jų iki galo neapibrėžus arba jie vartojami sinonimiškai, todėl pirmiausiai būtina apibrėžti dvi pramaišiu vartojamas sąvokas - gramatinės kategorijos ir gramatinės reikšmės. Pirmoji sąvoka suprantama kaip privalomų „konkrečios kalbos požymių sistema“, o antroji sąvoka - gramatinė reikšmė - „konkretus tos sistemos narys“ (Pakerys, 2014: 35). „Gramatinės kategorijas galima suvokti kaip tam tikros kalbos sistemos opozicinius narius, pavyzdžiui, skaičiaus kategorija lietuvių kalboje yra dvinarė, ją sudaro vienaskaitos ir daugiskaitos formos, kurios yra priešprieša viena kitai“ (Judžentis, 2012: 49). Vienaskaitos ir daugiskaitos formos yra gramatinės reikšmės. Lietuvių kalbos laiko kategorija taip pat yra opozicinė. Ją sudaro opozicija esamasis laikas : neesamasis laikas. Tokios opozicijos susidaro dėl žymėtųjų ir nežymėtųjų kategorijos narių. Iš viso lietuvių kalboje yra skiriamos giminės, skaičiaus, linksnio, asmens, nuosakos, laiko, aspekto⁹ (veikslo) gramatinės kategorijos, kurios skyla į konkrečias gramatinės reikšmes. Pasaulio literatūroje gramatinės reikšmės aprašomos su kaitybinėmis reikšmėmis (angl. inflectional meanings). Remiantis *The world atlas of language structures* duomenimis, didžiausias procentas mokslininkų tirtų kalbų turi kaitybines kategorijas¹⁰, todėl galima daryti prielaidą, kad gramatinės reikšmės yra didesnė ar mažesnė kalbinė universalija.

1.1.3 Darybinė reikšmė

Darybos reikšmė, iš pirmo žvilgsnio, turėtų būti vienalytė, tačiau analizuojant lietuvių kalbos žodžių darybos reikšmes pastebėta, kad jos nėra visiškai vienodos. Viename išsamiausių lietuvių kalbotyros žodžių darybai skirtame teoriniame darbe „Žodžių darybos

⁹ Šiame darbe vartojamas aspekto pavadinimas kaip lietuviško termino veikslas atitikmuo, kadangi pasaulinėje literatūroje vartojamas aspekto terminas, todėl nenorėta per daug sulietuvinti šio pavadinimo.

¹⁰ <http://wals.info/feature/26A#2/22.6/152.8>

teorija“ Urbutis skiria tris darybos reikšmės rūšis: transpozicinę¹¹, modifikacinę ir mutacinę. Transpozicinė darybos reikšmė geriausiai atsiskleidžia kalbant apie konversijos atvejus. Nors lietuvių kalboje šis žodžių darybos būdas nėra išplėtotas ir juo daromi tikrieveiksmiai ir prielinksniai, plg.: a) Kareiviai stovi lygia **greta** (daiktvardis). b) Kareiviai stovi **greta** (prieveiksmis). c) Kareiviai stovi **greta** manęs (prielinksnis), tačiau anglų kalboje toks žodžių darybos būdas yra gana dažnas (a bottle : to bottle). Transpozicinė darybos reikšmė parodo darinio perkėlimą iš vienos kalbos dalies į kitą: „Tokios reikšmės (ir pačios darybos esmę) sudaro transpozicija (perkėlimas iš vienos kalbos dalies į kitą) ir kartu neverčiama galvoti, kad tai tik grynai sintaksinė ar gramatinė reikšmė“ (Urbutis, 2009: 196). Tokiai nuomonei prieštrauja Plagas, kuris pastebi, kad „Darinių reikšmė negali būti išimtinai padaryta remiantis vien žodžių klasės informacija“ (Plag, 2004: 27)¹². Tuo autorius nori pasakyti, kad šalia žodžių klasės informacijos labai svarbus sintaksinis ir gramatinis perkėlimo aspektas. Urbutis supratimu, net ir pats transpozicijos terminas nėra vienodai suprantamas. Kaip argumentą jis pateikia Marchando požiūrį, kad transpozicija apima ne tik kalbos dalies keitimąsi, bet ir semantinių klasių pasikeitimus¹³. Antroji darybos reikšmės rūšis, kurią skiria Urbutis - modifikacinė. Autorius modifikacinės reikšmės esmę apibrėžia kaip tokią, kurioje „<.> dariniu, priklausančiu tai pačiai kalbos daliai, kaip ir pamatinis žodis, pavadinta sąvoka palyginti su pamatinio žodžio reiškiamą sąvoka yra kiek modifikuota, jos turinys praturtintas papildomu požymiu“ (Urbutis, 2009: 199). Ryškiausias modifikacinės darybos reikšmės pavyzdys yra deminutyvai, plg.: namas (gyvenamoji vieta) : namelis (mažas, pamatinio žodžiu pavadintas daiktas). Darinys įgauna naują reikšmės požymį - mažumą. Nors pagrindinė reikšmė iš esmės nepasikeitė, tačiau darinys įgauna modifikuotą pamatinio žodžio reikšmę. Trečioji darybos reikšmės rūšis - mutacinė (nominacinė). Šią darybos reikšmę galima apibrėžti kaip tą, „kurios dariniai savo reikšme smarkiai skiriasi nuo pamatinių žodžių reikšmės“ (Urbutis, 2009: 202). Žinoma, galima tokią darybos reikšmę įvardinti kaip smarkiai modifikuotą, tačiau apie mutacinę darybos reikšmę galima kalbėti tik tada, kai pamatinis žodis ir darinys yra visiškai skirtingos sąvokos. „Dariniu pavadinamas visai kitas dalykas, santykiu su pamatinio žodžiu pasakomu dalyku tikrai kaip su vienu (nominaciniu) savo požymiu“ (Urbutis, 2009: 202). Geriausiai mutacinė darybos reikšmė matyti iš darybos opozicijos *stalas* (baldas, prie kurio valgoma) : *stalius* (asmuo, kuris gamina baldus), pamatinio žodžio ir darinio reikšmės yra per daug nutolusios viena nuo kitos, kad jos būtų laikomos modifikacinėmis.

¹¹ Apie transpozicinę darybą taip pat rašė Haspelmath ir Sims „Understanding Morphology“ (2010: 253)

¹² Ingo Plag *Synctactic category information and the semantics of derivational morphological rule*. Folia Linguistica, 2004

¹³ Plačiau: Urbutis, 2009:196-197

Darybos reikšmė, kaip ir kitos reikšmės, turi tam tikras jai būdingas savybes. Viena iš darybos reikšmės tyrinėtojų Pounder (2000) išskiria tokias darybos reikšmės savybes: „Jeigu darybos reikšmės yra abstrakčios ir padarytos iš santykių tarp leksinių elementų klasių, tuomet mes galime tikėtis baigtinio ir santykinai mažo darybos reikšmių skaičiaus, kuris suteikia žymėjimą leksinėms reikšmės, kurių yra be galo daug. Mes galime kelti hipotezę, kad žodžių darybos reikšmės rinkiniai yra universalūs, ir kad kalbos pasirenka iš didelio, prieinamo rinkinio, ir kad pastebimas nemažas persiklojimas tarp kalbų, atsižvelgiant į šiuos pasirinkimus. Tokias hipotezes motyvuoja Beard ir Mel'čuk morfologinių reikšmių katalogas“. Persiklojimas tarp giminiškų kalbų yra įmanomas, bet kaip sudaryti morfologinių reikšmių katalogą visiškai skirtingoms kalboms, jeigu jų tiek žodžių darybos sistema, tiek ir visa kalbos sistema nėra identiškios. Daryba, pati savaime, nėra universalija, nes skirtingų kalbų žodžių darybos sistemos skiriasi. Su tokiais argumentais, kuriuos pateikia Pounder visai galima sutikti, jeigu mūsų tyrinėjimo lauke atsiduria tokia kalba kaip anglų, kurioje darybinių morfemų inventorius nepasižymi gausumu, tačiau toks požiūris klaidingas tuomet, kai analizuojame lietuvių kalbą, kurios darybinių morfemų inventorius yra keliasdešimt kartų didesnis. Galima palyginti veikėjų vardų sudarymo galimybes anglų ir lietuvių kalbose. Anglų kalbos atveju veikėjų vardai yra sudaromi su galūne *-er*, pavyzdžiui, *carpenter, singer, cooker, dancer*; galūne *-or*, pavyzdžiui, *director, construtor*; galūne *-ic* (mechanic); galūne *-ist* (*technologist, scientist*). Lietuvių kalboje, remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos duomenimis* (1997: 104-112), veikėjų vardus galima sudaryti su penkiasdešimt septyniomis priesagomis, pavyzdžiui, *-tojas* (*gydytojas, tarnautojas*), *-ėjas* (*siuvėjas, teisėjas*). Akivaizdu, kad kiekybiniu požiūriu lietuvių kalbos žodžių darybos sistema pasitelkiant morfemas, yra kur kas labiau išplėtotą negu anglų kalbos. Crystal „The Cambridge Encyclopedia of the English Language“ nurodo dažniausių darybinių sufiksų ir prefiksų tipų sąrašus (Crystal, 2003: 128). Jie šiek tiek skiriasi nuo lietuvių kalbos darybos reikšmių, nes nėra tokie konkretūs. Anglų kalbos afiksų skirstymas yra abstraktesnis už lietuvių, pavyzdžiui sufiksai yra skirstomi į abstrakčių daiktavardžių sudarytojų (angl. *abstract-noun-maker*), konkrečių daiktavardžių sudarytojų (angl. *concrete-noun-makers*) arba daiktavardžių iš būdvardžių (angl. *nouns from adjectives*) tipus. Sufiksai skirstomi į neigimo (angl. *negation*), panaikinimo (angl. *reversal*), paniekos (angl. *disparaging*) tipus¹⁴. Paulauskienė savo paskaitose yra suformulavusi dėsningumą, paaiškinantį elementų kiekį ir konkretumą kalboje: kuo sistemoje elementų yra daugiau, tuo jie yra konkretesni, vienareikšmiškesni; kuo sistemoje elementų mažiau, tuo jie yra labiau abstraktesni, daugiareikšmiai. Šis dėsningumas galioja lietuvių kalbai, nes

¹⁴ Plačiau apie anglų kalbos afiksų tipus Crystal „The Cambridge Encyclopedia of the English Language“, 2003: 127-128)

daiktavardžio priesagų inventorių yra gana didelis, todėl reikšmės yra konkretesnės. Priešingai yra su veiksmažodžiais ir būdvardžiais, kurių sistemoje narių yra žymiai mažiau, todėl reikšmės yra abstraktesnės ir daugiareikšmės. Akivaizdu, kad tarp lietuvių kalbos darybos kategorijų ir anglų kalbos afiksų tipų dėti lygybės ženklą negalima, nes jie nėra lygiaverčiai. Nors ir galima skirti lietuvių kalbos afiksų tipus, tačiau jie atspindi darybos reikšmes ir būtent pagal tai yra aprašomi gramatikose. Anglų kalbos afiksų tipai - priešingai, į darybos reikšmes negrupuojami.

Anglų kalba turi per šešiasdešimt dažniausių darybos afiksų ir, teoriškai, jų limitas nėra, nors Crystal teigia, kad „darybinių sufiksų sąrašas yra tik penkiasdešimt, o prefiksų sąrašas yra pateikiama tik dažniausiai vartojamos šio tipo morfemos (Crystal, 2003: 127-128). Tokią atranką Crystal grindžia Tournier tyrimų studija (1985), kuri sudarė išplėstinį visų anglų kalbos darybinių afiksų sąrašą. Jame buvo trys šimtai aštuoniasdešimt šeši prefiksai ir trys šimtai dvidešimt du sufiksai. Vėliau buvo pastebėta, kad didžioji dalis afiksų yra vartojama labai retai, todėl jie į atnaujintą, neišplėstinį sąrašą nebuvo įtraukiami¹⁵.

Aptarinėdami afiksų reikšmę, skaičių bei savitumą anglų kalbos žodžių daryboje, Jackson ir Amvela pastebi, kad „dariniai turi „žemą funkcinę apkrovą“, ta prasme, kad kiekvienas darinys retai pritaikomas ir yra limituotas kelių specifinių kombinacijų su tam tikrais kamienais (Jackson, Amvela, 2005: 74). Autoriai nori pasakyti, kad vienos morfemos jungiasi tik prie tam tikrų kamienų ir sudaro prasmingus naujus žodžius - darinius. Tokie nustatymai, kurie leidžia kamienų ir afiksų jungimąsi yra neištiriami, o tik nuspėjami, nes juos nulemia vidiniai kalbos santykiai. Jackson ir Amvela nurodo, kad darybos afiksai yra skirstomi į dvi grupes: „tie, kurie pakeičia žodžio klasę, ir tie, kurie išlaiko pamatinio žodžio priklausymą vienai ar kitai kalbos daliai, tačiau jie pakeičia žodžio reikšmę, pavyzdžiui, *child* + *hood* duoda *childhood*. Jis išlieka daiktavardis, bet iš konkretaus tampa abstrakčiu“ (Jackson, Amvela, 2005: 75). Reikia pastebėti, kad autoriai pateikia pavyzdžius, kurie parodo ne darybinę, o leksinę reikšmės kitimą žodžių darybos procesų metu. Kai kalbama apie anglų kalbos žodžių darybą, dažniau akcentuojamas leksinės reikšmės pasikeitimas dariniuose, tačiau apie darybos reikšmės atsiradimą ar pasikeitimą nerašoma. Boijj teigia: „Toks semantinis neapibrėžtumas santykiuje tarp pagrindinio žodžio (base word) ir darinio gali būti stebimas kai mes lyginame skirtumus reikšmėje denominatyvinių veiksmažodžių baigmenų su *-ize*: *hospitalize* „paguldyti ką nors į ligoninę“, *burglarize* „atlikti apiplėšimą“, *vaporize* „ką nors išgarinti“ (Boijj, 2010: 57). Akivaizdu, kad tokiais atvejais, kokius aptaria Boijj, reikšmė, kurią autorius mano esant darybine, iš tiesų, tokia nėra. Visais atvejais, kuriuos teikia Boijj, rodomas leksinės žodžio reikšmės kaita, plg.: *hospital* : *hospitalize* (ligoninė :

¹⁵ Ten pat

paguldyti į ligoninę). Taip reikšmę galėtume aprašyti tik tuo atveju, jeigu pripažintume, kad egzistuoja individuali darybos reikšmė savo buvimu prieštarauja pačiai darybos reikšmės esmei - grupiškumui ir abstraktumui.

1.2 Reikšmių persiklojimas

Saussure'as teigė, kad kalba yra sistema, todėl nenuostabu, kad tos sistemos vienetai yra susiję glaudžiais ryšiais. Kalbinės reikšmės nėra išimtis - jos viena su kita susijusios ir, kaip teigia mokslininkai, viena be kitos neegzistuoja: „Vis dėlto, žodis, kaip vienetas, yra morfemų samplaika, ir atskiriai neegzistuoja nei leksinė, nei gramatinė, nei darybinė reikšmė“ (Girčienė, 2003:23). Reikšmių persiklojimas geriausiai atsiskleidžia kai kalbame apie leksinės ir individualios darybinės reikšmės santykį¹⁶. Urbutis, rašydamas apie leksinės ir darybinės reikšmės skirtumus, pateikia sąvoką individualioji darybos reikšmė. Tai yra atskiro darinio individuali reikšmė, pavyzdžiui, *mokytojas - žmogus, kuris moko*. Tokiu atveju individualioji darybos reikšmė persikloja su leksine žodžio mokytojas reikšme, nes, remiantis *Lietuvių kalbos žodynu*, pagrindinė reikšmė yra „kas ko nors moko, dėsto bendrojo lavinimo mokykloje“. Tokiu atveju abi reikšmės yra labai artimos, todėl galima įžvelgti jų persiklojimą, tačiau ne visi dariniai pasižymi tokiu reikšmių sutapimu. Pavyzdžiui, darinio *stalius* grupinė darybos reikšmė, aprašyta *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* yra asmuo, atliekantis pamatiniu žodžiu pasakytą darbą. Ši reikšmė priklauso vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai. Individualioji darinio reikšmė - *tas, kuris daro stalus*. Leksinė reikšmė - *meistras, dirbantis baldus ir kai kuriuos kitus medžio dirbinius, dailidė*¹⁷. Darybinė reikšmė, šiuo atveju, yra siauresnė už leksinę, kuri pažymi, kad stalius gamina ne tik stalus, tačiau ir kitus iš medienos gaminamus daiktus. Reikia palyginti ir individualios bei grupinės darybos reikšmės skirtumus. Pats akivaizdžiausias - grupinė reikšmė savo abstraktumu lenkia individualią reikšmę. Individuali žodžio darybos reikšmė yra dviejų reikšmių - leksinės ir darybinės - persiklojimo rezultatas.

Kitas reikšmių persiklojimas yra tarp leksinės ir gramatinės reikšmės, nes leksinis vienetas - žodis (tai gali būti darinys, pamatinis žodis, dūrinys) su savimi turi tam tikrą gramatinę informaciją, pavyzdžiui, žodis *kiškis*, kuris savyje turi tris gramatines reikšmes: giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijas. Arba veiksmažodis *nueinu*, savyje turintis asmens, nuosakos, laiko bei aspekto kategorijas. Kalbant apie leksinės ir gramatinės reikšmės

¹⁶ Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad individualioji darybos reikšmė negali egzistuoti. Nors Urbutis ir išskiria ją, tačiau idėmiau pažvelgus į pavyzdžius, aiškiai matoma, kad tai grupinė darybos reikšmė, tačiau turinti mažesnę abstraktumo laipsnį.

¹⁷ Lietuvių kalbos žodynas

persiklojimą sunku pasakyti, kuri reikšmė nuo kurios yra priklausoma. Persiklojimas išvelgiamas ir santykyje darybinė : gramatinė reikšmė. Kiekvienas darinys taip pat atsineša gramatinių kategorijų rinkinį, pavyzdžiui, daiktavardis *orininkas*¹⁸ (televizijos ir radijo orų pranešėjas), savyje turi giminės, skaičiaus, linksnio kategorijas, tačiau šalia turi ir darybinę reikšmę asmenų pavadinimas pagal profesiją. Akivaizdu, kad darybinė ir gramatinė reikšmė taip pat neatsiejamos. Marijke De Belder nurodo, kad darybiniai afiksai turi leksinę reikšmę (De Belder, 2014: 8). Tačiau duodama pavyzdį su opozicija princas : princesė autorė neįžvelgia, kad šį opozicija iš tikrųjų neduoda visiškai naujo leksinio vieneto, o tik pakeičia pirmojo gramatinę vyriškosios giminės reikšmę į moteriškosios. Taigi, gramatinė reikšmė yra ypatinga tuo, jog yra neatskiriama nuo kitų kalbinių reikšmių

¹⁸ Naujažodžių pavyzdžiai imti iš Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/?zodis=orininkas,%20-%C4%97>

2. Darybos reikšmės apibrėžimo problematika

*Reikšmė yra vienas iš akivaizdžiausių kalbos bruožų, tačiau pats neaiškiausias mokslo aspektas. Akivaizdžiausias, nes ją vartojame kasdieniame bendravime su kitais ir efektyviai perteikiame tai, ką norime pasakyti. Bet supratimas, ką kitas sako mums kalba, kuria bendraujame greitai ir sklandžiai rodo, kad mes turime menką sąmoningą jausmą kalbos principams ir žinioms, kurie suteikia šio bendravimo galimybę¹⁹ – teigiama Amerikos lingvistų bendruomenės straipsnyje. Akivaizdu, kad reikšmė neatsiejama nuo kasdienio bendravimo. Darybos reikšmė taip pat nėra išimtis. Kaip rašė Urbutis, „darybos reikšmė yra suvokiama kiekvieno kalbos vartotojo“. Rainer ir kt. teigia, kad didelė dalis tyrinėtojų laikosi nuošalyje dėl sąvokų apibrėžimo. Nors ir yra morfologijos vadovėliuose atskiri skyriai semantikai ir jos problemoms, tačiau mokslininkai nesiryžta aptarinėti pagrindinių problemų (tokių kaip darybos reikšmė - **autorės pastaba**). Tik naujokai žino, kas yra reikšmė (Rainer, Dressler ir kt. 2012, 4).*

Usonienė išskiria du faktorius, kurie daro įtaką reikšmės problematikai. Ji teigia, kad reikšmės problemišumą nulemia lingvistiniai ir ekstralingvistiniai aspektai. Prie lingvistinių autorė skiria tarpkalbinį problematiškumą, žodžio *reikšmė* polisemiją bei skirtingų lingvistinių mokyklų interpretacija. Ekstralingvistiniai aspektai - realaus pasaulio suvokimo stereotipiškumas bei realaus pasaulio suvokimo dviprasmiškumas (Usonienė, 2016: 15). Realaus pasaulio suvokimo stereotipiškumas pagrindžia mintį, kad žmogus visą jį supantį pasaulį klasifikuoja pagal tam tikrus tai kategorijai būdingus požymius. Tarpkalbinis reikšmės problemiškas yra glaudžiai susijęs su žodžio *reikšmė* polisemija. Ogden ir Richards pažymi, kad termino polisemija nėra teigiamas bruožas (Ogden, Richards, 1989: 18). Kuo daugiau reikšmių turi terminas, tuo sunkiau išskirti esminius bruožus ir nusakyti esmę. *Lietuvos Respublikos Terminų banke* pateikiama keturiasdešimt penki straipsniai su terminu reikšmė²⁰. Šalia yra pateikiami atitikmenys užsienio kalbomis (anglų, vokiečių, rusų, prancūzų), tačiau atkreipus dėmesį į atitikmenis, pastebimos vertimo problemos. Kaip buvo minėta anksčiau, *Lietuvių kalbos žodynas* teikia tris reikšmės aiškinimus. Vokiečiai terminui *Bedeutung* taip pat turi tris reikšmes (reikšmė, prasmė, vertė), anglai turi tris daiktavardžio ir vieną būdvardžio reikšmę. Tokiu atveju susiduriama su vertimo problema - terminas nėra vienareikšmis, vertimas priklauso nuo konteksto. Dar vienas lingvistinis faktorius, nulemiantis reikšmės problematiškumą, yra skirtingos lingvistinių mokyklų atstovų interpretacijos. Šią problemą išvelgia ne tik Usonienė, bet ir Pažūsis, Gudavičius bei Urbutis.

¹⁹ <https://www.linguisticsociety.org/resource/meaning-semantics-and-pragmatics>

²⁰ <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.result>

Kognityvistai reikšmę linkę aiškinti kaip tam tikrą visuminio patyrimo struktūrą (geštaltą) žmogaus sąmonėje, taigi reikšmę kaip subjektyvų fenomeną, reikšmę kam nors (Gudavičius, 2006: 105) ²¹. Generatyvistai sujungia struktūralistų sukurtą komponentinę analizę su psichologiniais aspektais. Akivaizdu, kad skirtingų lingvistinių mokyklų interpretacijos taip pat nepadedą vienpusiškai pažvelgti į reikšmę ir ją apibrėžti.

Lietuvių kalbotyroje yra bandymų apibrėžti darybos reikšmę. Tai bandė padaryti Gaivenis, Keinys „Kalbotyros terminų žodyne“ (1990), Paulauskienė „Lietuvių kalbos morfologijoje“ (1994, 2001), tačiau išsamiausiai ją aptarė Urbutis „Žodžių darybos teorijoje“ (1978, 2009).

Pasaulyne kontekste tikslus darybos reikšmės apibrėžimas neaptinkamas. Pastebėta, kad autoriai, rašantys darybos temomis, dažniausiai vartoja sąvoką „reikšmė“, tačiau vengia tiksliai paaiškinti šios sąvokos turinį. Bauer (2002) teigia: „Kiek aš žinau, niekas nebandė apibrėžti darybos kategoriniu požiūriu - nors mes visi galime sutikti, kad kai kurie kategorijų tipai yra labiau kanoniniai už kitus“²². Reikia pastebėti, kad niekas nebandė apibrėžti darybos ne tik kategoriniu požiūriu, tačiau ji neapibrėžta visai. Kiek plačiau darybos reikšmę nagrinėjo Pounder, išskyrusi darybos reikšmei būdingas savybes (2000). Svarbu tai, jog bandydami apibrėžti darybos reikšmės sąvoką, autoriai sudarė šios kategorijos požymių sąrašą, tačiau net ir jį sudarę jie neatlieka paskutinio žingsnio ir neteikia apibrėžimo.

Kazimieras Gaivenis ir Statys Keinys „Kalbotyros terminų žodyne“ pateikia iki galo neapsvarstytą darybos reikšmės apibrėžimą: „Darybos reikšmė - reikšmė, išryškėjanti iš darinio struktūrinių sandų bei jų santykio: *mokytojas* „kas moko“, *pjautuvas* „įrankis pjauti“ (Gaivenis, Keinys, 1991: 93). Vienas šios apibrėžties ydingumų - čia darybos reikšmė suvokiama kaip Urbutio aprašyta „individualioji“ reikšmė, kuri, dažniausiai, sutampa su žodžio leksine reikšme. antrasis sąvokos aiškinimo neatitikimas - pavyzdžių pasirinkimas, kuris neilustruoja teiginio, jog „reikšmė, išryškėjanti iš darinio struktūrinių sandų bei jų santykio“. Apskritai neverta kalbėti apie individualias darybos reikšmes, kadangi vien sąvoka „individuali“ pažeidžia pagrindinį reikalavimą darybos reikšmei - grupiškumą. Nors Gaivenio ir Keinio apibrėžimas nėra iki galo apsvarstytas, tačiau negalima paneigti, kad autoriai buvo teisūs teigdami, jog „darybos reikšmė išryškėja iš darinio struktūrinių sandų bei jų santykio“.

Vincas Urbutis rašė: „<...> darybos reikšme čia reikia suprasti grupinę darybos reikšmę, būdingą visiems kurio nors darybos tipo ar šiaip artimų darinių grupės (kalbos dalies

²¹Gudavičius „Reikšmės definicijos prototipinis aspektas“, *Leksikologija ir leksikografija. Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodžių aktualijos*. Lietuvių kalbos institutas, 2006.

²²Laurie Bauer „What you can do with derivational morphology“, 2002: .37

viduje) atstovams“ (Urbutis, 2009: 172). Urbučio apibrėžimas, priešingai negu anksčiau aptartas Gaivenio ir Keinio, remiasi ne individualia darinio reikšme (nors vėliau Urbutis kalba ir apie individualias reikšmes), o grupine ir nurodo, kad ji būdinga visiems, kurio nors darybos tipo nariams, t.y. čia išskiriamas abstraktumo ir grupiškumo kriterijus darybos reikšmėje. „Žodžio darybos reikšmė - tai reikšmė, išeinanti iš žodžio darybos formos, kitaip sakant - iš darinio struktūrinių sandų bei jų santykio. Kadangi darybos formą parodo darybos opozicija, tai ir darybos reikšmė galiausiai remiasi darinio ir pamatinio žodžio (ar pamatinių žodžių) santykiu“ (Urbutis, 2009: 173). Toliau aiškindamas šią savo mintį Urbutis, kaip ir Gaivenis bei Keinys, sutelkia dėmesį į individualią darinio reikšmę, taip pats prieštaraudamas savo darybos reikšmės apibrėžimui.

Lyginant Gaivenio bei Keinio ir Urbučio darybos reikšmės sąvokos apibrėžtis, reikia pasakyti, kad Gaivenio ir Keinio apibrėžimas daugiau ar mažiau remiasi Urbučio pateiktu. Suprantama, nes lietuvių kalbotyroje iki tol nebuvo nei vieno stipraus teorinio žodžių darybos veikalo. Dėl tokio panašumo abu apibrėžimai yra daugiau ar mažiau ydingi, nes neapima visų darybos reikšmei būdingų kriterijų.

Pasaulio kalbotyros kontekste darybos reikšmės apibrėžimas yra ne mažiau problemiška sritis negu Lietuvoje. Analizuojant literatūrą pastebėta, kad dažniausiai pasitaikančios sąvokos, kalbant apie darybos reikšmę, yra *reikšmė* (plačiaja prasme), *pagrindinės reikšmės*, *esminės reikšmės* (Bauer, 2002), *pagrindinės reikšmės* (Booij, 2003). Toks nevieningas sąvokų vartojimas kelia nemenkų problemų, nes iškyla sunkumų komunikuojant žodžių darybos tyrinėtojams. Šią problemą išspręstų sąvokos apibrėžimas. Reikia pastebėti, kad David Crystal sudarytame kalbotyros ir fonetikos žodyne (angl. „A Dictionary of Linguistics and Phonetics“) (2008), kuriame galima rasti labai didelę dalį kalbotyros terminų, tokio termino kaip „darybos reikšmė“ rasti neįmanoma. Aiškindamas reikšmės sąvoką, autorius vardija reikšmių rūšis (leksinę, fonetinę, gramatinę, fonologinę), tačiau neišskiria darybos reikšmės (Crystal, 2008: 298-299).

Bene didžiausią dėmesį žodžių darybai skiria vokiečių kalbininkai. Suprantama, kadangi šios kalbos žodžių daryba yra gerai išplėtota, todėl be darybos reikšmės sąvokos jie sunkiai išsiverstų. Barz, Schröder, Hämmer, Poethe (2003) yra apibrėžę darybos reikšmę (vok. Wortbildungsbedeutung) kaip „apibendrintą semantinį ryšį tarp kalbinių vienetų, sudarančių didesnę vienetą, ir žodžių darybos produkto, arba tarp bazės ir žodžių darybos produkto“²³. Iš šio apibrėžimo aiškėja, kad darybos reikšmė suvokiama kaip santykis tarp dviejų vienetų, t.y. tarp pamatinio žodžio ir darinio. Vis dėlto, toks apibrėžimas nepaaiškina,

²³ Irmhild Barz, Marianne Schröder, Karin Hämmer, Hannelore Poethe „Wortbildung – praktisch und integrativ“, Peter Lang, 2003: 185

kokią įtaką afiksas daro darybos reikšmei. Bieka dvi interpretavimo galimybės: 1) afiksas pats savaime neatsineša jokios darybos reikšmės ir reikšmę įgauna tik santykyje su baze (pamatinio žodžiu), 2) afiksas turi savyje kelias darybos reikšmes, tačiau susijungdamas su vienu ar kitu pamatinio žodžiu, su kuriuo jam galima jungtis pagal darybos apribojimus (angl. derivational constraints²⁴), jis vartojamas viena iš savo reikšmių, pavyzdžiui, lietuvių kalbos priesaga *-ukas* yra deminutyvų priesaga, kai jungiasi su daiktavardžiais (*akmenukas, gaidukas*), tačiau jungdamasi su būdvardžiais žymi vardažodinės ypatybės turėtojus (*kavinukas, rankinukas*)²⁵.

Akivaizdu, kad žodžių darybos reikšmės apibrėžimas yra gana problemiškas. Vien jau vienodos terminijos nebuvimas kelia nemenkų kliūčių mokslininkams. Tokia problema iškyla dėl kelių priežasčių: 1) ne visų kalbų žodžių darybos sistemos yra vienodos. Kuo sudėtingesnė kalbos darybos sistema, tuo daugiau darybos kategorijų reikia įvesti. Tokia yra lietuvių kalba, kurioje, vien daiktavardis turi per šešis šimtus priesagų, privalo jas suklasifikuoti pagal tam tikra kriterijų. Tokiu bruožu pasižymi rusų bei vokiečių kalbos. Rusai pagal darybos reikšmes yra sudarę morfemų žodyną Efremova „*Tolkovi slovar slovoobrazovatelnic edinic ruskovo jazika*“²⁶ (2005). 2) Darybos reikšmė, kaip sąvoka, yra suvokiama kiekvieno kalbos vartotojo, todėl nėra reikalo jos apibrėžti. 3) Žodžių darybos reikšmė yra kompleksiškas reiškinys, kuris nėra iki galo iširtas, todėl sudėtinga kalbėti ir apibrėžti vieną iš svarbiausių žodžių darybos sąvokų. Kaip nurodo Urbutis didžiausia darybos tyrinėtojų problema yra nesupratimas, jog į tą patį darybos reikšmės reiškinį žiūrima iš skirtingų abstraktumo pozicijų (Urbutis, 2007: 188). 4) Autoriai, analizuodami darybos reikšmę, per daug dėmesio skiria jos ir leksinės reikšmės skirtumams išryškinti (Pounder (2000), Spencer and Zwicky (2001)), tačiau nesutelkia dėmesio į patį reikšmės problemos apibrėžimą. Dažnai literatūroje apie darybos reikšmę yra kalbama šalia leksinės. Žinoma, kad tai du neatskiriami klodai, tačiau darybos reikšmę aiškinti vien remiantis leksine reikšme nėra produktyvu. Kalbėdami apie reikšmę autoriai dažnai į ją žvelgia vien teoriniu lygmeniu ir nebando pasinaudoti kitų mokslų sukurtais įrankiais, kurie padėtų nustatyti esminius vienos ar kitos kategorijos bruožus. Taigi, darybos reikšmės problemiškumą nulemiančius faktorius galima skirti į dvi dideles grupes - lingvistinius ir ekstralingvistinius faktorius.

²⁴ Plačiau apie tai rašo Booij, kuris teigia, kad darybiniai procesai primeta tam tikrus bazės (pamatinio žodžio (autorės pastaba)) suvaržymus, prie kurios jungiamasi (Geert Booij „Grammar of Words“, 2005: 64).

²⁵ Plačiau apie afiksų įtaką žodžių darybos reikšmei žr. 2.3 skyrių

²⁶ Татьяна Ефремова „Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка“, АСТ, Астрель, Lingua: 2005

Šiame skyriuje buvo aptartas darybos reikšmės apibrėžimo problemiškas, išnagrinėti lietuvių ir pasaulio kalbininkų pateikiami šios sąvokos apibrėžimai ir pastebėta, kad nė vienas nėra iki galo atitinkantis esminius darybos reikšmės kategorijos bruožus.

2.1 Darybos reikšmės sandara ir suteikimo prielaidos

Kaip jau buvo minėta anksčiau, darybos reikšmė nėra vientisa. Urbutis išskiria tris esminius darybos reikšmės komponentus: darybos formantą, darybos pamatą ir santykį tarp formanto bei pamato (Urbutis, 2007: 177–188). Remdamasis šiais trimis komponentais, Urbutis apibrėžia ir pačią darybos reikšmę.

Įprasta manyti, kad darybos reikšmę suteikia afiksas, tačiau kaip minėta anksčiau, toks požiūris turi trūkumų ir gali būti kritikuojamas. Jeigu darybos reikšmė yra apibrėžiama kaip santykis tarp pamatinio žodžio ir darinio, tuomet tikroji darybos reikšmė glūdi šių dviejų žodžių skirtybėje, t.y. afikse. Tokiai prielaidai lyg ir nėra ko prieštarauti, tačiau reikėtų atidžiau pažvelgti į lietuvių kalbos priesagas (-*iena* (*kiauliena*, *bulviena*) arba galūnes (-*ė* (*vilkė*, *nuošalė*)), kurios turi kelias reikšmes, todėl kyla klausimas dėl jų daugiareikšmiškumo. Afiksų daugiareikšmiškumas sužlugdo vieno afikso ir vienos reikšmės idėją.

Kitas problemiškas atvejis, su kuriuo susiduriama kalbant darybos opoziciją - konversiją. Nors lietuvių kalboje tai yra šalutinis darybos būdas, tačiau anglų kalboje tai gana populiarus naujų žodžių atsiradimo būdas. Huddleston ir Pullum „The Cambridge Encyclopedia of the English Language“ (2012) konversiją apibrėžia kaip „normalų žodžio sintaksinės kategorijos keitimą, visiškai nesusijusį su formos keitimu“ (Huddleston ir Pullum, 2012: 1640). Panašiai konversiją supranta ir Crystal: „Leksemos gali būti priverčiamos pakeisti savo žodžių klasę be afikso pridėjimo“ (Crystal, 2003: 129). Akivaizdu, kad konversijos atvejais apie formanto buvimą kalbėti neįmanoma, nes jo nėra. Jeigu pripažįstame net ir mažą formanto savarankiškumą, kuris duoda dalį darybos reikšmės, konversijos atvejais reikšmę turėtų duoti tik pamatinis žodis. Mokslininkai nesutaria kaip traktuoti tokius darybos atvejus, ir ar apskritai tai reikia laikyti daryba. Vienių nuomone, konversija yra žodžių darybos būdas su nulinėmis morfemomis (Crystal), kiti mano, jog tai kalbos ekonomijos principo įgyvendinimas. Konversija, kaip vienas iš lietuvių kalbos žodžių darybos būdų, nėra priskiriamas prie pagrindinių, tačiau tokių darybos atvejų aptinkama ir mūsų kalboje, jau anksčiau minėtas ir aptartas *greta* atvejis. Daug labiau konversija, kaip darybos būdas, yra

išplėtotas anglų kalboje, kur jis yra vienas iš pagrindinių²⁷ (Crystal 2008). Būtina palyginti anglų kalbos daiktavardžius ir iš jų padarytus veiksmažodžius konversijos būdu ir atkreipti dėmesį, kad konversijos būdu padaromi tik paprastieji žodžiai. Tokiais atvejais geriausia remiantis anksčiau aprašytu trikomponenčiu Urbučio žodžių darybos reikšmės apibrėžimu, nesunku susidaryti nuomonę, kad konversija nėra darybos būdas, nes neturi žymiklio, t.y. darinys nuo pamatinio žodžio nesiskiria savo forma. Kadangi jų forma nesiskiria, nėra ir darybos opozicijos, kuri yra vienas iš esminių darybos rodiklių. Kai negalima nustatyti opozicijos tarp pamatinio žodžio ir darinio, darybą tenka atmesti. Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad konversija nėra daryba su nulinėmis morfemomis, tai, greičiausiai, kalbos ekonomijos principo įgyvendinimas kalboje.

Šiame poskyryje buvo bandoma išsiaiškinti, kas dariniui suteikia reikšmę. Trumpai aptartas problematiškas konversijos klausimas. Laikomasi nuomonės, kad darybos reikšmę dariniui suteikia afiksas, tačiau tai nėra iki galo teisingas teiginys, kadangi lietuvių kalboje yra pasikartojančių afiksų, kurie turi skirtingas darybos reikšmes.

²⁷ Jį prie pagrindinių anglų kalbos žodžių darybos būdų priskiria Crystal, Huddelstone ir Pullum savo gramatikose.

3. Prototipų teorija

Šiame magistro darbe įvedamos dvi svarbios sąvokos – **prototipas** ir **periferija**. Šios dvi sąvokos padės atskirti pagrindinius darybos reikšmės požymius (prototipinius) ir šalutinius arba retai pasitaikančius (periferinius). Šiame darbe bus pasitelkiamas požymių tikrinimo metodas, kuris padės išsiaiškinti, kokias ypatybes (ypatybių rinkinį) turi darybos reikšmės kategorija, ir kuriais darybos būdais padaryti žodžiai turi didžiausią skaičių to rinkinio požymių. Taip pat šis metodas padės išskirti darybos reikšmei būdingų savybų (ypatybių) rinkinį, kuris nulems ir darybos reikšmės sąvokos apibrėžtį.

„Morfologinės išraiškos yra susijusios savo reikšme ir forma bei atspindi kalbos vartotojo mintyse egzistuojančius konceptus. Jos taip pat sudaro sudėtines kategorijas, kurios yra struktūruojamos remiantis prototipu ir periferija“ (Inčiuraitė – Noreikienė, 2013: 15). Prototipo terminą pirmoji apibrėžė psichologė Eleonora Rosch savo darbe „Natural Categories“ (1973), tačiau čia ši sąvoka buvo suvokiama kaip stimulus. Vėliau autorė iš naujo persvarstė prototipo sąvoką ir galiausiai ją apibrėžė kaip pagrindinį kategorijos narį. Pirmuoju Eleonoros Rosch priartėjimu prie prototipų teorijos galima laikyti jos tyrimą (1970), kuriame ji aiškinosi vidinę kategorijų struktūrą. Ši teorija, iš pradžių plėtota kognityvinės psichologijos rėmuose, rėmėsi dviem pagrindiniais principais: *pirmiausia, kategorijos sistemos funkcija ir uždavinys yra, suteikti maksimalų kiekį informacijos panaudojus mažiausią kiekį kognityvinių pastangų. Antrasis principas: informacijos struktūra mūsų suprantamas pasaulis ateina labiau kaip struktūruota negu kaip arbitrari ar nuspėjama informacija. Tokiu būdu maksimali informacija su mažiausiu kiekiu kognityvinių pastangų yra pasiekama, jeigu kategorijos žemėlapis perteikia pasaulio struktūrą taip tiksliai, kaip tik galima. Ši sąlyga gali būti pasiekta per kategorijos žemėlapių sudarymą ar iš naujo apibrėžiant atributus ir teikiant tam tikrą rinkinį tinkamai struktūrizuoti* (Rosch, 1978, 1-2). Tai nebuvo visiškai nauja tyrimų sritis ar tyrimų būdas. Prototipų teorija susiformavo iš klasikinės būtinų ir pakankamų kategorijos sąlygų teorijos, apie kurią rašė dar Aristotelis bei Chomsky mokyklos sukurtos komponentinės analizės (Abera, 2008, 2). Yra mokslininkų, manančių, kad prototipų teorija kilo iš devyniolikto amžiuje klestėjusios geštalto psichologijos. *Pats geštaltas apibūdinamas kaip darni visuma, vienetas, pavidalas, forma arba figūra, arba tam tikra visuminė patyrimo struktūra sąmonėje, naudojama kalbos, mąstymo, percepcijos ir kituose procesuose. Geštaltai susiformuoja veikiami ne išorės poveikių, o vidinių psichikos dėsnų. Geštalto psichologijos esmė, V. Evans teigimu, yra perėjimas nuo atomistinio pasaulio suvokimo prie holistinės (visuminės) pasaulio percepcijos, teigiančios, kad žmogus nesąmoningai sujungia visus suvokiamus objektus į tam tikras grupes, papildydamas*

trūkstamais objektais (Evans, 2007, p.90). Sujungimas vyksta remiantis įvairiomis taisyklėmis: trūkstamų dalių papildymu, panašių daiktų grupavimu, vienu daiktų priskyrimu kitiems, simetrija ir t. t. Pagrindiniai principai, kurie taikomi sujungiant objektus, yra: artumo principas (arčiau esantys objektai laikomi susijusiais), panašumo principas (tarpusavyje panašus objektai yra suvokiami kaip vienas segmentas), uždarumo principas (objektai suvokiami kaip uždaros figūros), tolydumo principas (objektai suvokiami kaip nuoseklūs, išbaigti) (Maumevičienė, 2010: 12-13). Nors ir sulaukusi nemažai kritikos, lingvistinė prototipų teorija vis dėlto rado savo vietą kognityvizme, kuris padėjo šiai teorijai įsitvirtinti reikšmės aiškinimo tyrinėjimų srityje.

Po Rosch paskelbtos prototipų teorijos, pirmieji, kurie ėmėsi taikyti ją, buvo Brugman ir Lakoff (1988), kurie radialinio tinklo teorijoje nagrinėjo daugiareikšmius žodžius, įtraukdami leksinių elementų architektūros centras : periferija santykį, kuriuos analizavo Rosch. Šiuo metu kognityvinis požiūris į kalbos mokslą yra vienas iš populiariausių pasaulyje. Tokį populiarumą nulėmė supratimas, kad pasaulio kategorizavimas yra fundamentali žmogaus prigimties dalis: „<...> Daiktai yra kategorizuojami kartu grindžiant tuo, ką jie turi bendro. Idėja, kad kategorijos yra apibrėžtos pagal bendrumo ypatybę nėra vien mūsų kasdienė teorija, kad ta kategorija yra, tai taip pat yra pagrindinė techninė teorija, viena iš tų, su kuriomis gyvename daugiau negu du tūkstančius metų“²⁸. Realybės kategorizavimas, remiantis Lakoff, yra prigimtinis žmogaus bruožas. Nors didžiausias dėmesys kalbos ir mąstymo ryšiui ir kategorizavimui skiriamas dvidešimtajame amžiuje, tačiau Aristotelis savo darbuose jau nagrinėja kategorijų klausimus, nors ir iš filosofinės pusės. Kitas žymus kalbos filosofas Liudvikas Vitgenšteinas kategorijas įtraukia į *kalbinių žaidimų* sąvoką. Akivaizdu, kad žmogus, norėdamas sudėlioti pasaulio vaizdą nuosekliai ir su aiškia tvarka, imasi ieškoti daiktų ar reiškinių bendrumų. Tokio veiksmo kitaip nepavadinsi - tik kategorizavimu. Kategorijos padeda lengviau suprasti pasaulį ir jame esančius objektus ir reiškinius. Skirstymas pagal požymius leidžia nepažįstamus reiškinius įkelti į tam tikrą kategoriją pagal jo atitinkamus kriterijus. Pagal kriterijus mes skirstome ir žodžius į žodžių klases. Taip pat galime skirstyti į darinius, pagal tai, kokius kriterijus jie atitinka.

²⁸ George Lakoff „Women, Fire and Dangerous Things“, London : The University of Chicago Press, 1987: 5

4. Požymių tikrinimo teorija

Žymūs kognityvistai Friedrichas Ungereris ir Hansas Jorgas Schmidas pasitelkdami jau minėtos E. Rosch testą, prototipų teoriją pritaiko kalbotyroje ir sukuria požymių tikrinimo teoriją. Ši teorija remiasi žmonių gebėjimu viską klasifikuoti. Anot autorių, „kiekviena kategorija turi savo vidinę struktūrą su prototipiniais ir periferiniais nariais“ (Ungerer, Schmid, 1996). Kaip nustatyti, kurie kategorijos nariai priklauso prototipams, o kurie periferijai? Čia pasitelkiama atributo, arba ypatybės, sąvoka. Sudaromas tam tikras analizuojamos sąvokos ypatybių sąrašas, kuris nėra ir negali būti baigtinis. „Kategorijos narys, turintis didesnę požymių skaičių bendrai su kitais kategorijos nariais ir mažesnę skaičių požymių, kurie taip pat pasitaiko tarp kaimyninių kategorijų narių, vadinamas prototipiniu kognityvinės kategorijos nariu. Priešingai elgiasi periferiniai atvejai, kurie dalijasi tik mažu požymių skaičiumi su kitais tos kategorijos nariais, bet turi keletą požymių, kurie priklauso kitoms kategorijoms“²⁹. Tokia lingvistinė analizė yra naudinga tuo, jog paaiškina sąvokos, kurią analizuojame, savybes arba ypatybes, t.y. galima nustatyti, kokį požymių komplektą turi analizuojamoji sąvoka (Ungerer, Schmid, 2001: 25). Šią teoriją nesunku pritaikyti analizuojant darybos reikšmę. Ši teorija leidžia atsakyti į klausimą, ar vien afiksai suteikia darybos reikšmę bei palyginti darybos būdus tarpusavyje pagal reikšmės suteikimo : nesuteikimo kriterijų. Taip pat ši teorija padeda lengviau suprasti darybos reikšmės, kaip kategorijos, turinį. Sudarius sąvokos požymių sąrašą, yra lengviau apibrėžti ir pačią sąvoką. Kaip jau minėta anksčiau (Pažūsis, Rainer), retas kuris mokslininkas, analizuodamas darybos reikšmę, ją apibrėžia.

Požymių tikrinimo teorijos kritika: nors ši teorija yra vienas parankiausių reikšmės analizės būdų, tačiau ji turi ir trūkumų. Viena iš problemų, su kuria susiduria mokslininkai, pasirinkę šį kognityvinį įrankį reikšmės tyrimams - nebaigtinis požymių sąrašas. Tokius požymių tikrinimo sąrašus sunku pavadinti baigtiniais, nes, iš esmės, visų vienos klasės požymių surašyti neįmanoma. Antroji problema, kylanti mokslininkams – kaip atskirti pagrindinius (esminius) ir antraeilius ypatumus ir kaip atskirti tinkamus ir netinkamus bruožus. Trečioji problema - kaip atskirti gerus ir blogus pavyzdžius. Nors ir sulaukusi nemažai kritikos, požymių tikrinimo teorija išlieka gana populiari tarp mokslininkų.

²⁹ Ungerer, Schmid „An introduction to Cognitive Linguistics“ Addison Wesley Longman Limited, 1996, 32-33

5. Teorijų pritaikymas darybos reikšmės analizėje

Kiekvienas leksinis vienetas prasideda nuo koncepto. Sakydami žodį šuo mes įsivaizduojame padarą su keturiomis kojomis, uodega, letenomis, kuris loja ir dažnai yra auginamas namuose. Tai yra šuns konceptas. Akivaizdu, kad konceptas atspindi tam tikrus, pačius būdingiausius, sąvokos bruožus. Supratama, kad vieni ŠUNS bruožai yra esminiai, kiti – šalutiniai.

ŠUO	
Esminiai bruožai	Šalutiniai bruožai
Lojimas	Dydis
Auginamas kaip naminis gyvūnėlis	Kailio spalva
Kailis	Veislė
Uodega	Mitybos įpročiai
Keturios letenos	

1 lentelė. ŠUNS³⁰ koncepto esminių ir šalutinių bruožų palyginimas

Lentelėje matoma, kad esminių bruožų kompleksas išskiria šunį iš kitų keturkojų gyvūnų, pavyzdžiui, katės, vilko, šeško ar žiurkėno. Kiekvienas, atskirai paimtas, esminis bruožas dar neleidžia aptariamo koncepto išskirti iš panašių į jį. Tokią galią turi tik visas ypatybių rinkinys. Tarkime, uodegos, keturių letenų ir naminio gyvūno ypatybės neskiria šuns nuo katės ar naminio šeško, tačiau lojimas išskiria juos iš kitų naminių gyvūnų. Žinoma, klausimas, kokia yra tų esminių bruožų išdėstymo tvarka. Kaip pats svarbiausias šuns skiriamasis bruožas yra įvardijamas lojimas. Po jo atsiduria požymis, kad auginamas namuose, dar vėliau, kad šuo turi kailį, uodegą ir keturias letenas. Taigi, kiekvienas atskirai paimtas bruožas negali visiškai apibūdinti koncepto, konceptą apibūdina tik ypatybių eilė. Šiuos esminius bruožus galima pavadinti prototipiniais ŠUNS bruožais. Šalutiniai, kurie nepadedą konceptualizuoti ŠUNS, yra perferiniai bruožai. Sukurdami tokią pagrindinių požymių eilę mes savo galvose sukuriame prototipinio šuns vaizdinį.

Esminiai parametrai suteikia galimybę apibūdinti sąvoką. Darybos reikšmė nėra išimtis. Kaip nurodo Pounder „Darybos reikšmė yra santykinė, ji rodo didesnę bendrumą ir abstraktumą (todėl sudaro „klases“) (Pounder, 2000: 100-101). Urbutis dar išskiria abstraktumą bei bendrumą visiems to tipo žodžiams (Urbutis, 2009:190). Pounder įvardintos „klasės“ lietuvių kalbotyroje vadinamos darybos kategorijomis.

³⁰ Ši iliustracija yra tik mąstymo pavyzdys, nieko bendra neturintis su moksline zoologine sistematika. Jo vietoje gali atsidurti bet kuris kitas konceptas (kelias, namas, kėdė).

Išskirdami koncepto pagrindinių ir šalutinių (antraeilių) požymių eiles mes galime išskirti svarbiausius ir esminius sąvokos bruožus. Tikrindami įsivardintas savybes mes galime apibrėžti sąvoką. Mūsų aptariamam atveju šuns apibrėžimas skambėtų taip: šuo - lojantis naminis gyvūnas, turintis keturias letenas bei uodegą ir padengtas kailiu.

Požymių išskyrimo ir tikrinimo teoriją galima nesunkiai pritaikyti analizuojant darybos reikšmes. Iki šiol mokslininkai nesutaria dėl darybos formanto reikšmingumo darybinės reikšmės atsiradime. Požymių tikrinimas yra lengviausias kelias iširti, ar formantas pats vienas neša darybos reikšmę, ar, vis dėlto, reikšmė atsiranda iš santykio tarp pamatinio žodžio bei formanto. Urbutis darybos formantą laiko gana reikšmingu, tačiau remdamasis jo semantinio savarankiškumo ribotumu teigia, kad reikšmės atsiranda santykiaujant darybos pamatui, formantui bei jų specifinei reikšmei (Urbutis, 2009:177).

Šiame skyriuje buvo pristatytos kalbinės reikšmės, analizuojamos darybos reikšmės suteikimo prielaidos bei bandoma parodyti, kad požymių tikrinimo teorija, nors ir susilaukianti kritikos, yra validus įrankis darybos reikšmės tyrimuose, nes padeda atskirti esminius ir šalutinius bruožus, skiriančius ją nuo kitų reikšmių.

6. Darybos reikšmės požymiai

Šiame skyriuje bus bandoma išskirti darybos reikšmei būdingus požymius. Jie bus aptariami nuo svarbiausio iki mažiausiai svarbaus, taip sudarydami esminių darybos reikšmių požymių sąrašą. Visi šie požymiai bus svarbūs šiame darbe atliekame tyrime, nes būtent jais jis bus paremtas.

6.1 Abstraktumas

Kaip jau minėta anksčiau, darybinės reikšmės abstraktumas yra vienas svarbiausių kriterijų, kuris skiria ją nuo leksinės reikšmės, kuri yra daug labiau konkretizuota. Abstraktumas yra smarkiai susijęs su antruoju darybos reikšmės požymiu – grupiškumu, kurie abu kartu nulemia žodžio galėjimą jungtis į grupes, tai yra, sudaryti reikšmės kategorijas. Darybos reikšmės abstraktumas geriausiai suvokiamas lyginant darybos ir leksines reikšmes, plg. *mokytojas – žmogus, kuris dirba bendrojo lavinimo mokykloje* (leksinė reikšmė) : *asmuo, atliekantis pamatiniu žodžiu pasakytą veiksmą* (darybinė reikšmė). Leksinė žodžio mokytojas reikšmė žymi asmenį, kuris dirba mokykloje ir moko vaikus. Taigi, leksinė reikšmė yra gana konkreti šiuo atveju. Tuo tarpu darybinė reikšmė, suformuodama darybinę kategoriją, žodį mokytojas apibūdina kaip asmens pavadinimą pagal profesiją arba atliekamą darbą, plg. Mokytojas įėjo į klasę. Mokytojas veda pamoką. Šioje kategorijoje šalia mokytojo galima pastatyti gydytoją, rašytoją, dailininką, statybininką, virėją, kurie yra vienos kategorijos – veikėjų pavadinimo – nariai. Taigi, akivaizdu, kad vienas iš svarbiausių darybos reikšmės parametru yra abstraktumas.

6.2 Grupiškumas

Dar vienas svarbus darybės reikšmės rodiklis yra grupiškumas. Afiksai, žymėdami tą patį žodžio požymį, pavyzdžiui, įrankius ar veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimus, jungiasi į tam tikras kategorijas, kitaip vadinamas darybos reikšmėmis. Lietuvių kalboje tokių darybinių kategorijų suskaičiuojama per tris dešimtis. Darybos reikšmės abstraktumas sąlygoja darinių galėjimą sudaryti kategorijas, jungiančias skirtingus, tačiau tą pačią reikšmę turinčius, afiksus.

6.3 Formantas

Urbutis teigia, kad darybos reikšmės atsiranda formanto ir pamatinio žodžio santykyje. Sunku nesutikti su tokiu teiginiu atsižvelgiant į tai, kad formantai turi mažą savarankiškumą, todėl patys vieni funkcionuoti negali ir reikšmės tokiu būdu neperduoda. Kalbant apie formanto ir pamatinio žodžio santykį iškyla gana rimta problema, jeigu pradedame nagrinėti tokias lietuvių kalbos priesagas kaip *-inink-*, kuri pasikartoja ne vienoje darybos reikšmėje, o dvejose - vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimuose bei asmenų pavadinimuose pagal profesiją. Apie kitą problemą, susijusią su formantu – konversiją, kalbėta skyriuje 2.1 apie reikšmės suteikimo prielaidas. Būtina pasakyti, kad formanto nebuvimas konversijos atvejais suponuoja mintį apie kalbos ekonomiją, o ne darybą. Huddleston ir Pullum priskiria leksinės žodžių darybos procesams, kadangi, autorių nuomone, tokiu būdu sukuriama nauji žodžiai. Autoriai pateikia pavyzdį su veiksmožodžiu *to attempt*³¹ ir daiktavardžiu *attempt*,³² argumentuodami tuo, jog šie du žodžiai turi skirtingas kaitybines ypatybes ir įeina į visai skirtingas kaitybos paradigmas (Huddleston ir Pullum, 2012: 1640). Savaiame supratama, kad skirtingų kalbos dalių nariai turi skirtingas kaitybines ypatybes ir priklauso skirtingoms klasėms, tačiau tai nėra pakankamas argumentas skirti konversiją prie žodžių darybos.

Lingvistikoje konversija kartais vadinama žodžių daryba su nulinėmis morfemomis (Huddleston, Pullum). Tokiam požiūriui lyg ir nėra reikalo prieštarauti, kol nepažvelgiama į pačios konversijos apibrėžimą, kuris teigia, kad tai žodžių darybos būdas nekeičiant morfeminės žodžio sudėties. Nulinės afiksacijos problema iškyla tuomet, kai pradedame kalbėti apie afiksus, kad ir nulinius. Visi žodžiai, kurie padaromi konversijos būdu, tampa dariniais. Iš esmės, ši nulinių morfemų teorija paneigia konversijos, kaip žodžių darybos būdą nekeičiant morfeminės sudėties, buvimą (Huddleston, Pullum, 2012:1641).

6.4 Darybos motyvacija

Urbutis pastebi, kad motyvacija yra vienas iš svarbiausių darybos reikšmės kriterijų. Savo nuomonę autorius grindžia tuo, jog darybos motyvacija įrodo, kad žodžio egzistencija yra pagrįsta, t.y. reiškia, kad jis turi atramą formoje, žodžio sandaroje (Urbutis, 2009:81). Darybos motyvacija leidžia įsitikinti, ar darinys gali būti pamatuojamas kitu žodžiu, t.y. ar jis yra darinys. „Darinio motyvacija kaip tik išplaukia iš jo santykio su pamatiniu žodžiu. Norint patikrinti, ar gretinamasis bendrašaktis žodis tikrai yra pamatinis, reikia žiūrėti, ar juo

³¹ To attempt – bandyti, mėginti, stengtis.

³² Attempt – bandymas, mėginimas, pastanga

remiantis galima paaiškinti jo spėjimą darinį". Darybos motyvacija glaudžiai susijusi su darybos opozicija.

6.5 Darybos opozicija

Darybos opozicija yra sudaroma iš pamatinio žodžio ir darinio, pavyzdžiui, *namas* : *namelis*. Tokios buvimas ar nebuvimas geriausiai parodo, ar galima teigti, jog darybiniai santykiai tarp dviejų analizuojamų žodžių yra, ar nėra. Darinio pamatavimo kriterijus yra jo pamatinis žodis (*Urbutis*). Analizuojant priesaginę, priešdėlinę ar galūninę darybą didesnių problemų nekyla, kai ieškoma darybinių opozicijų, tačiau tai nėra vieninteliai žodžių darybos būdai tiek lietuvių, tiek pasaulio kalbose. Vienas iš darybos būdų – dūryba (kompozicija). Nors šis darybos būdas nurodomas šalia kitų pagrindinių lietuvių kalbos darybos būdų (*Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, *Keinys*), tačiau sunku vienareikšmiškai teigti, kad tai tikrai žodžių darybos būdas. Smetona (2005) rašo, kad dūryba, vis dėlto, gali būti ne darybos sistemos įrankis, o kalbos ekonomijos principo paisymas, pavyzdžiui, *raitelis be galvos* : *begalvis raitelis*, *smėlio dėžė* : *smėliadėžė*. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyje galima rasti nemažai pavyzdžių, kurie pagrįstų mintį, jog tai kalbos ekonomija, o ne žodžių daryba, pavyzdžiui, *galvaskausmis* (galvos skausmas), *gamyklabutis* (gamyklinis butas), *gamtmeldys* (asmuo, besimeldžiantis gamtos jėgoms), *gariūnlaukis* (laikas, kai Gariūnų turgavietė buvo didžiausia ir labiausiai klestinti Lietuvoje), *sijonkelnės* (kelnės ir sijonas viename), *tampkelnės* (tamprios kelnės), *valdžiasiekys* (siekiantis valdžios). Žinoma, yra atvejų, kai dūryba yra žodžių darybos būdas, pavyzdžiui, *akmenslydis* (sporto šakos pavadinimas), *naujienlaiškis* (elektroninis naujienų leidinys), *raketsvaidis* (karinė įranga raketoms leisti). Paisydami kalbos ekonomijos dažnai suduriame du žodžius ir padarome vieną remdamiesi patogumo ir greitos tarties kriterijais, tačiau naujo žodžio nesukuriame. Tokiuose žodžiuose yra sunku paaiškinti darybos opoziciją, nes juos aiškiname žodžių junginiu arba sakiniu, kadangi kyla klausimas, kuris žodis yra pamatinis. Reikia pastebėti, kad ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* dūrinių reikšmėmis neskaido. Dūrinių klasifikavimas remiasi sandų priklausymui vienai ar kitai kalbos daliai. Kai sukuriame naują leksinį vienetą, tai yra, žodį, dūryba, vienareikšmiškai, tampa žodžių darybos būdu, kadangi pagrindinė žodžių darybos užduotis yra naujų žodžių kūrimas.

6.6 Šalutiniai (periferiniai) darybos reikšmės požymiai

Remiantis prototipų ir požymių tikrinimo teorijomis, būtina aprašyti šalutinius darybos reikšmės požymius, kurie kartais tampa pagrindiniais argumentais darybos reikšmės analizėje. Šiame poskyryje aptariami du šalutiniai požymiai – perkėlimas iš vienos kalbos dalies į kitą (transpozicija) ir ekonomija.

6.6.1 Transpozicija

Transpozicija nėra būdinga visiems dariniams. Dažnai pamatinio žodžio ir darinio žodžių klasės sutampa, plg.: *namas* : *namelis*, *oras* : *oreivis*. Tačiau darybos sistemoje pasitaiko ir tokių atvejų, kai pamatinis žodis ir darinys priklauso skirtingoms žodžių klasėms, plg.: *skanus* : *skanumynas*, *gudrus* : *gudruolis*. Kai pamato ir darinio kalbos dalis nesutampa, galima pastebėti, kad perkėlimas tampa vieninteliu darybos reikšmės rodikliu. Tokį dėsningumą iliustruoja konversija. Anglakalbėje literatūroje pripažįstama, kad tarp žodžių *a book* (knyga) ir *to book* (užsakyti, įtraukti į knygą) yra darybinis ryšys, nes veiksmožodis remiasi pamatiniu daiktavardžiu. Pagrindinių darybos požymių (abstraktumo, grupiškumo, formanto ir motyvacijos) šis darinys neturi. Vienintelis požymis yra opozicija, kuri yra gana sunkiai apčiuopiama. Tokiu atveju svarbiausias požymis, kuris nulemia darybos buvimą tarp pamato ir darinio - perkėlimas iš vienos kalbos dalies į kitą. Darinys turi kitos kalbos dalies gramatinius požymius. Urbučio nuomone, tokie transpoziciniai procesai nėra žodžių darybos objektas: „Dažnai tokie procesai dar nesukuria atskiro žodžio ir teleidžia kalbėti apie to paties leksinio vieneto vartojimą dar ir kitos kalbos dalies žodžiams būdinga sintaksine funkcija (Urbutis, 2009: 348). Jeigu būtų laikomasi Urbučio pozicijos, konversija nebūtų pripažinta žodžių daryba, tačiau mokslininkai, nors ir ginčydamiesi, tvirtina, kad tarp pamatinio žodžio ir darinio, kurių morfeminė sudėtis yra identiška, darybos ryšys yra. Vienintelis to paaiškinimas – perkėlimas iš vienos kalbos dalies į kitą pakeičia pamatinio žodžio semantiką. Taigi, periferiniu buvęs transpozicijos požymis tampa pagrindiniu darybos reikšmės rodikliu konversijos dariniuose.

6.6.2 Ekonomija

Antrasis šalutinis darybos požymis – ekonomija. Į šį reiškinį galima žvelgti iš dviejų kalbų – anglų ir lietuvių – perspektyvų. Pirmuoju atveju dėmesį reikia kreipti į konversinius darinius. Čia kalbos ekonomija yra akivaizdi. Vienas kalbos vienetas priklauso dviem žodžių

klasėms. Net ir žodynuose tokiems dariniams neskiriami atskiri straipsniai. Tokiuose anglų kalbos dariniuose ekonomija, kaip ir transpozicija, tampa pagrindiniu darybos rodikliu.

Ekonomijos požymis geriausiai atsiskleidžia kai kuriuose lietuvių kalbos dūriniuose, pgl. grėblio kotas : grėbliakotis (darybos formantas yra galūnė *-is*); smėlio dėžė : smėliadėžė (pamatinis žodis ir darinys yra absoliutieji sinonimai). Tokiuose dariniuose gana sunku išvelgti semantinį pokytį. Remiantis Urbučiu, darinys negali neturėti darybos reikšmės. Tai suponuotų mintį, kad šiuose dūriniuose darybos iš viso nėra. Vis dėlto, vienintelis dalykas, kuriuo darinys skiriasi nuo pamatinio žodžio – darinio trumpumas. Čia verta mąstyti apie atgalinius (retrogradinius) darinius³³ ir Urbučio minimą retrogradinę (atgalinę) darybą, kurią jis yra labiau linkęs stumti į perferiją, argumentuodamas, jog retai lietuvių kalboje pasitaikantis darybos būdas, turintis nedidelį kiekį tokio tipo darinių (Urbutis, 2009: 342). Vis dėlto, Urbutis nėra iki galo teisingas sakydamas, kad toks darybos būdas yra neišplėtotas. Autorius netyrinėjo dūrinių, kuriuose pamato ir darinio reikšmės sutampa. Tokie dariniai įrodo, kad tokia daryba yra gana dažnas reiškinys lietuvių kalboje. Tokiuose dariniuose, kuriuose reikšmės pokyčio negali išvelgti, ekonomijos požymis leidžia kalbėti apie darybos reikšmės buvimą.

³³ „Atgaliniu dariniu vadinamas morfologiškai trumpesnio kamieno žodis, kuris rodosi esąs (formaliai, bet dažniausiai kartu ir semantiškai) pamatinis šalia esančiam ilgesniam žodžiui, tačiau iš tikrųjų (istoriškai) yra vėlesnis, padarytas (išlukštentas) iš to ilgesniojo“ (Urbutis, 2009: 342).

7. Apibendrinamosios teorinės dalies pastabos

Kaip jau buvo minėta, darybos reikšmės yra viena iš mažiausiai tirtų kalbinių reikšmių, todėl ir neapibrėžta. Šios magistro darbo dalies tikslas buvo pristatyti lietuvių ir pasaulio kalbotyroje sutinkamus darybos reikšmės tyrinėjimus, bandoma įrodyti, kad darybos reikšmės, kaip termino, apibrėžtis yra vienas iš problemiškesnių kalbotyros klausimų tiek Lietuvos, tiek pasaulio lingvistams, kadangi tai yra labai abstrakti ir plačiai vartojama sąvoka. Šiame darbe taip pat apžvelgtos kitos kalbinės reikšmės (leksinė bei gramatinė), kurios neišvengiamai persikloja su darybine reikšme. Aptartas konversijos klausimas ir pristatyti požiūriai į šį reiškinį, išskirti centriniai ir periferiniai darybos reikšmės požymiai, kurie yra svarbūs atliekamam tyrimui.

8. Darybos reikšmės tyrimo pristatymas

Trečiajame skyriuje buvo išskirti darybos reikšmei svarbūs parametrai. Šioje baigiamojo darbo dalyje aprašomas tyrimas remsis požymių tikrinimo teorija, kuri leis apibrėžti prototipinę darybos reikšmę. Šio **tyrimo tikslas** – išsiaiškinti, kokius parametrus privalo turėti darinys, kad jam būtų suteikiama darybos reikšmė. **Tyrimo metodai** – požymių tikrinimo teorija, kuri leis kiekvienu pasirinktu lietuvių kalbos žodžių darybos būdu padarytus žodžius patikrinti pagal išskirtų požymių sąrašą. **Tiriamoji medžiaga:** dviejų darybos būdų (priesaginio, galūninio) pavyzdžiai yra paimti iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1997). Afiksai aptariami pagal gramatikoje suskirstytas darybos reikšmes. Didelis dėmesys skiriamas toms priesagoms, kurios yra linkusios kartotis, t.y. yra kelių darybinių reikšmių. Darybos reikšmių eiliškumas bei pateikimo tvarka yra identiška *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* skirstymui. Toks pateikimo būdas pasirinktas dėl to, jog leidinyje afiksai patogiai suskirstyti pagal darybos reikšmes. Iš viso tirta du šimtai dvidešimt vienas (221) darinys. Iš jų šimtas penki (105) priesagų vediniai, šešiasdešimt du (62) galūnių vediniai, penkiasdešimt keturi (54) konversijos atvejai.

Šiam tyrimui pasirinkti du pagrindinių lietuvių kalbos žodžių darybos būdai: priesaginis ir galūninis, kadangi nei dūriniai, nei priešdėlių vediniai darybos reikšmėmis neskirstomi. Šalia šių darybos būdų pasirinktas lietuvių kalboje šalutiniu laikomas konversijos būdas, o pavyzdžiai, iliustruojantys šį reiškinį, imti iš Huddelsto ir Pullum „The Cambridge Encyclopedia of the English Language“ (2001). Taip nuspręsta atsižvelgiant į darbo įvade iškeltas hipotezes, susijusias su teorija, kad tik afiksai suteikia darybos reikšmę. Daugiareikšmės priesagos aptariamos atskirai nuo vienareikšmių priesagų, kad būtų lengviau išskirti darybos reikšmes. Darybos reikšmėmis suskirstyti afiksai pateikti lentelėse. Iš kiekvienos darybos reikšmės išrenkama po tris afiksų pavyzdžius, kurie yra skirtingo darumo laipsnio. Taip nuspręsta dėl to, jog būtų galima pamatyti, ar nuo afikso darumo priklauso darybos reikšmės suteikimas, ar ne. Tam, kad būtų lengviau aprašyti ir nagrinėti darinius, darybos būdai suskirstyti į atskirus skyrius tokia eilės tvarka: priesaginis, galūninis darybos būdai, konversija.

Darybos reikšmės požymiai, kuriuos turi dariniai, žymimi pliuso ženklu; požymiai, kurių darinys neturi, žymimi minuso ženklu. Lentelių komentarai pateikiami iš karto po jomis. Tyrimo pabaigoje yra pateikiamos teorinę dalį bei tyrimą apibendrinančios išvados

8.1 Darinių analizė pritaikant požymių tikrinimo teoriją

Darybos reikšmė	Darinys	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Tranpozicija	Ekonomija
Deminutyvai (mažas / malonus tas, kas pasakytas pamatiniu žodžiu)	Berželis	+	+	+	+	+	-	-
	Paukštelis	+	+	+	+	+	-	-
	Aušrelė	+	+	+	+	+	-	-
	Mažytis	+	+	+	+	+	-	-
	Šunytis	+	+	+	+	+	-	-
	Duonytė	+	+	+	+	+	-	-
	Senulytė	+	+	+	+	+	-	-
	Tetulytė	+	+	+	+	+	-	-
	Tėvelytis	+	+	+	+	+	-	-
Veiksmų pavadinimai (veiksmažodžių abstraktai)	Buvimas	+	+	+	+	+	+	-
	Ėjimas	+	+	+	+	+	+	-
	Virimas	+	+	+	+	+	+	-
	Gailestis	+	+	+	+	+	+	-
	Rūpestis	+	+	+	+	+	+	-
	Lūkestis	+	+	+	+	+	+	-
	Dingstis	+	+	+	+	+	+	-
	Prieglobstis	+	+	+	+	+	+	-

Ypatybių pavadinimai (vardažodžių abstraktai)	Gilumas	+	+	+	+	+	+	-
	Kantrumas	+	+	+	+	+	+	-
	Juodumas	+	+	+	+	+	+	-
	Brangenybė	+	+	+	+	+	+	-
	Garsenybė	+	+	+	+	+	+	-
	Keistenybė	+	+	+	+	+	+	-
	Senatis	+	+	+	+	+	+	-
	Pilnatis	+	+	+	+	+	+	-
	Bjaurastis	+	+	+	+	+	+	-
Veikėjų ir veiksmožadinės ypatybės turėtojų pavadinimai	Gydytojas	+	+	+	+	+	+	-
	Tarnautojas	+	+	+	+	+	+	-
	Svajotojas	+	+	+	+	+	+	-
	Pašaipūnas	+	+	+	+	+	+	-
	Pataikūnas	+	+	+	+	+	+	-
	Siaubūnas	+	+	+	+	+	+	-
	Peštukas	+	+	+	+	+	+	-
	Muštukas	+	+	+	+	+	+	-
	Kirstukas	+	+	+	+	+	+	-
Vardažadinės ypatybės turėtojų pavadinimai	Iždininkas	+	+	+	+	+	+	-
	Pulkininkas	+	+	+	+	+	+	-
	Nuomininkas	+	+	+	+	+	+	-
	Didmena	+	+	+	+	+	+	-

	Mažmena	+	+	+	+	+	+	-
	Staimena	+	+	+	+	+	+	-
	Gaižeklis	+	+	+	+	+	+	-
	Šykšteklis	+	+	+	+	+	+	-
	Tarpeklis	+	+	+	+	+	+	-
Veiksmo rezultato pavadinimai	Siuntinys	+	+	+	+	+	+	-
	Pirkinys	+	+	+	+	+	+	-
	Taikinys	+	+	+	+	+	+	-
	Indėlis	+	+	+	+	+	+	-
	Priedėlis	+	+	+	+	+	+	-
	Nuostolis	+	+	+	+	+	+	-
	Maliava	+	+	+	+	+	+	-
	Painiava	+	+	+	+	+	+	-
	Pyliava	+	+	+	+	+	+	-
Įrankių pavadinimai	Aušintuvas	+	+	+	+	+	+	-
	Čiuptuvas	+	+	+	+	+	+	-
	Gobtuvas	+	+	+	+	+	+	-
	Laidynė	+	+	+	+	+	+	-
	Sėdynė	+	+	+	+	+	+	-
	Sūpynės	+	+	+	+	+	+	-
	Klostas	+	+	+	+	+	+	-
	Verpstas	+	+	+	+	+	+	-
	Graibštas	+	+	+	+	+	+	-

Vietų pavadinimai	Pušynas	+	+	+	+	+	-	-
	Smėlynas	+	+	+	+	+	-	-
	Vandenynas	+	+	+	+	+	-	-
	Žvakidė	+	+	+	+	+	-	-
	Vištidė	+	+	+	+	+	-	-
	Kiaulidė	+	+	+	+	+	-	-
	Ramovė	+	+	+	+	+	+	-
	Šventovė	+	+	+	+	+	+	-
	Tvirtovė	+	+	+	+	+	+	-
Asmens pavadinimai pagal profesiją	Spaustuvininkas	+	+	+	+	+	-	-
	Krepšininkas	+	+	+	+	+	-	-
	Statybininkas	+	+	+	+	+	-	-
	Artileristas	+	+	+	+	+	-	-
	Pianistas	+	+	+	+	+	-	+
	Miniatiūristas	+	+	+	+	+	-	-
	Misionierius	+	+	+	+	+	-	-
	Režisierius	+	+	+	+	+	-	-
	Inžinierius	+	+	+	+	+	-	-
Pavadinimai pagal kilimo bei gyvenamąją vietą	Vilnietis	+	+	+	+	+	-	-
	Kaunietis	+	+	+	+	+	-	-
	Berlynietis	+	+	+	+	+	-	-
	Merkiniškis	+	+	+	+	+	-	-
	Zarasiškis	+	+	+	+	+	-	-

	Skuodiškis	+	+	+	+	+	-	-
	Rokiškėnas	+	+	+	+	+	-	-
	Anykštėnas	+	+	+	+	+	-	-
	Kupiškėnas	+	+	+	+	+	-	-
Pavadinimai pagal lyties skirtumą	Račkauskienė	+	+	+	+	+	-	-
	Karvelienė	+	+	+	+	+	-	-
	Pagalienė	+	+	+	+	+	-	-
	Bitinas	+	+	+	+	+	-	-
	Antinas	+	+	+	+	+	-	-
	Stirinas	+	+	+	+	+	-	-
	Tėtėnas	+	+	+	+	+	-	-
	Dukterėnas	+	+	+	+	+	-	-
	Tetulėnas	+	+	+	+	+	-	-
Kuopiniai pavadinimai	Debesija	+	+	+	+	+	-	-
	Studentija	+	+	+	+	+	-	-
	Moksleivija	+	+	+	+	+	-	-
	Bendruomenė	+	+	+	+	+	+	-
	Šviesuomenė	+	+	+	+	+	+	-
	Visuomenė	+	+	+	+	+	+	-
	Avalynė	+	+	+	+	+	-	-
	Patalynė	+	+	+	+	+	-	-

2 lentelė. Darybos reikšmės požymių pasiskirstymas tarp priesagų vedinių.

Surinkti pavyzdžiai rodo, kad priesaginiai daiktvardžiai turi visus darybos reikšmei reikalingus parametrus: abstraktumą, grupiškumą, formantą, motyvaciją bei darybos opoziciją. Šių darinių abstraktumą nulėmė tai, jog jie pažymi abstrakčią reikšmę ir pagal ją juos galima klasifikuoti, pavyzdžiui, dariniai berlynietis, merkiniškis, rokiškėnas žymi asmenis, kurie gyvena pamatiniu žodžiu pasakytoje vietoje. Tokios formuluotės kaip „asmuo, atliekantis pamatiniu žodžiu pasakytą darbą“, „mažas tas, kas pasakytas pamatiniu žodžiu“, „vieta, kurioje yra daug pamatiniu žodžiu pasakytų dalykų“ yra abstrakčios, todėl skirtingų priesagų darinius, turinčius tą pačią darybos reikšmę, galima jungti į grupes (grupiškumo parametras). Lietuvių kalbos žodžių darybos sistema yra gana išplėtotą, kadangi turime per šešis šimtus priesagų. Tos priesagos, kurios su savimi nešasi tam tikrą reikšmę, sudaro grupes pagal žymimą daiktą ar reiškinį, pavyzdžiui, priesagų *-ienė, -inas, -ėnas* vediniai pažymi asmenis pagal lyties skirtumą ir taip sudaro šią kategoriją. Net ir vienas narys, pavyzdžiui, mėsos pavadinimai su priesaga *-iena* gali sudaryti darybos reikšmės kategoriją.

Kaip matyti iš pavyzdžių, visi priesagų vediniai turi formantus. Formantų buvimas ar nebuvimas geriausiai atsiskleidžia priesagų ir galūnių vediniuose, kuriuose pastebimas tiek reikšmės, tiek darinio struktūros pasikeitimas. Pažvelgus į šio tyrimo rezultatus, būtų galima manyti, kad darybos reikšmę dariniui suteikia formantas, kadangi visi dariniai nuo pamatinio žodžio skiriasi būtent juo. Tolimesnis tyrimo etapas suteikia galimybę manyti priešingai.

Reikia pastebėti, kad visi čia pateikti dariniai yra darybiškai motyvuoti, reiškia, kad darinį galima paaiškinti kitu, pamatiniu žodžiu. Tai įrodo ir tai, kad visi pavyzdžiai turi aiškias darybos opozicijas. Dar vienas įdomus dalykas – perkėlimo iš vienos kalbos dalies į kitą požymis. Nemaža dalis pavyzdžių šį požymį turi. Kai perkėlimas yra šalia pagrindinių požymių, jis nėra darybos reikšmę nulemiantis veiksnys. Tokiais atvejais ir yra šalutinis (periferinis) požymis. Būtina atkreipti dėmesį į darinį *pianistas*, kuris yra trumpesnis už savo pamatinį žodį *pianinas*. Šiuo atveju matomas ekonomijos principas, nes darinys trumpesnis už pamatą.

Atkreiptinas dėmesys į šalutinį darybos požymį – transpoziciją, kuris pažymėtas penkiasdešimt devyniuose analizuotuose pavyzdžiuose. Matyti, kad tai nėra toks retas požymis, kaip manyta. Ekonomijos požymio neturėjo nei vienas pavyzdys, ir tai įrodo, kad ekonomija priesaginės darybos žodžiuose nefunkcionuoja.

Ši tyrimo dalis parodė, kad priesaginio darybos būdo produktai turi visus centrinius darybos reikšmės parametrus ir kai kuriais atvejais turi ir šalutinius, todėl gali būti laikomi prototipiniais šios kategorijos nariais.

Antroji tyrimo dalis apėmė pasikartojančias priesagas ir galūnes. Ši tyrimo dalis yra reikalinga tam, kad būtų įsitikinta, kad dėl žemo semantinio savarankiškumo formantas, pats vienas, negali suteikti darybos reikšmės.

Priesaga	Darybos reikšmė	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Transpozicija	Ekonomija
-eklis	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
-iklis	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
-inis	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Asmuo pagal kilmę	+	+	+	+	+	-	-
-ovė	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Vieta	+	+	+	+	+	+	-
	Vardažodžio abstraktas	+	+	+	+	+	+	-
-ena	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rezultatas	+	+	+	+	+	+	-
-ininkas	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
	Asmuo pagal profesiją	+	+	+	+	+	-	-
-(i)ukas	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-

	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Deminutyvas	+	+	+	+	+	-	-
-iena	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Vieta	+	+	+	+	+	-	-
	Mėšos pavadinimas	+	+	+	+	+	-	-
-tukas	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
-alas	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rezultatas	+	+	+	+	+	+	-
-ienė	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Asmuo pagal lyties skirtumą	+	+	+	+	+	-	-
-inė	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Vieta	+	+	+	+	+	-	-
-ikas	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-

-imas	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo pavadinimas	+	+	+	+	+	+	-
-ėlis	Deminutyvas	+	+	+	+	+	-	-
	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
-ulis	Deminutyvas	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
-(i)utis	Deminutyvas	+	+	+	+	+	-	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
-uolis	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas	+	+	+	+	+	+	-
-ystė	Vieta	+	+	+	+	+	-	-
	Vardažodžio abstraktas	+	+	+	+	+	-	-
-muo	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rezultatas	+	+	+	+	+	+	-
-tuvė(s)	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Šventės pavadinimas	+	+	+	+	+	+	-
-(i)ava	Kuopinis pavadinimas	+	+	+	+	+	-	-

	Veiksmo rezultatas	+	+	+	+	+	+	-
-inas	Pavadinimas pagal lyties skirtumą	+	+	+	+	+	-	-
	Deminutyvas	+	+	+	+	+	-	-
-ybė	Vardažodžio abstraktas	+	+	+	+	+	+	-
	Žodžių ir posakių pavadinimas	+	+	+	+	+	-	-
-ija	Vieta	+	+	+	+	+	-	-
	Kuopinis pavadinimas	+	+	+	+	+	-	-
-uma	Vieta	+	+	+	+	+	+	-
	Vardažodžio abstraktas	+	+	+	+	+	+	-
-ilis	Vard. ypat. tur.	+	+	+	+	+	-	-
	Deminutyvas	+	+	+	+	+	-	-
-tas	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rezultatas	+	+	+	+	+	+	-
-stis	Įrankis	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmažodžio abstraktas	+	+	+	+	+	+	-

3 lentelė. Darybos reikšmės požymių pasiskirstymas tarp daugiareikšmių priesagų vedinių.

Šioje lentelėje pateikiamos priesagos, kurios yra daugiareikšmės. Tai daroma dėl to, jog norima įsitikinti, ar afiksas taip stipriai nulemia darybos reikšmės buvimą, o gal dėl mažo savarankiškumo jam būtina jungtis su stipresniais nariais, t.y. kamienais. Kaip jau buvo minėta, Boiij teigia, kad morfemos jungiasi prie tam tikrų kamienų ir sudaro skirtingų reikšmių žodžius. Šiame tyrimo etape bandoma išvelgti dėsningumus, kurie įrodo Boiij teiginį. Tam, kad būtų atsakyta, kodėl įvyksta tokie procesai, t.y. kodėl vieni afiksai jungiasi prie vienu, o kiti prie kitų kamienų, reikėtų atskiros studijos. Boiij tai apibendrintai vadina semantiniais rėmais (angl. semantic frames).

Priesagos **-(i)oklis** vediniai, kurie žymi įrankius, yra padaromi iš veiksmažodžių bendraties. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai daromi iš būdvardžių arba daiktavardžių, o veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai su šia priesaga padaromi iš nepriešdėlinių veiksmažodžių. Priesagų **-eklis ir -iklis** vediniai, kurie reiškia veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus arba įrankius daromi iš nepriešdėlinių veiksmažodžių, o vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai daromi iš būdvardžių arba daiktavardžių. Priesagos **-inis** daiktavardžiai, žymintys vardažodinės ypatybės turėtojus arba asmenis pagal kilmę ir gyvenamąją vietą, daromi iš daiktavardžių. **-ovė** vediniai, kurie reiškia vietą bei ypatybės pavadinimą (vardažodžio abstraktą) yra padaromi iš būdvardžių. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai reikalauja daiktavardžio kamieno. **-ena** vediniai, reiškiantys vardažodinės ypatybės turėtojus, remiasi daiktavardžiais, o veiksmo rezultato reikšmę turintys dariniai padaromi iš nepriešdėlinių veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamieno. Priesaga **-ininkas**, priklausanti trims darybos reikšmėms, nurodydama asmenį pagal profesiją bei vardažodinės ypatybės turėtoją, remiasi daiktavardžiais, o veikėjo ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai su šia priesaga padaromi iš veiksmažodžių. **-(i)ukas** vediniai, žymintys įrankius, padaromi iš nepriešdėlinių veiksmažodžių. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai daromi iš būdvardžių, o deminutyvai - iš daiktavardžių. Priesagos **-iena** vediniai, kurie žymi vietą, mėsos pavadinimą, padaromi iš daiktavardžių, o vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimai daromi iš pamatinių būdvardžių. **-tukas** vediniai turi dvi reikšmes: pirmoji - įrankio reikšmė išgaunama šiai priesagai jungiantis prie nepriešdėlinių veiksmažodžių, tačiau veikėjo ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai gali jungtis ir prie nepriešdėlinių, ir prie priešdėlinių veiksmažodžių. Viena iš dažniausiai pasikartojančių priesagų **-alas** turi keturias reikšmes: veikėjų veiksmažodinė ypatybės turėtojų pavadinimai su šia priesaga padaromi iš

nepriešdėlinių intransityvinių veiksmažodžių. Įrankio reikšmė išgaunama jungiant šią priesagą prie tranzityvinio priešdėlinio arba nepriešdėlinio veiksmažodžio kamieno. Vardažodinės ypatybės turėtojo reikšmė reikalauja, kad pamatinis žodis būtų būdvardis, o veiksmo rezultatui apibūdinti ši priesaga pridedama prie veiksmažodžio. Visi priesagos **-ienė** vediniai, asmens pavadinimas pagal lyties skirtumą bei vardažodinė ypatybės turėtojų pavadinimai, yra padaromi iš daiktavardžių. **-inė** vediniai, kurie žymi vietą, padaromi iš daiktavardžių, o vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai - iš sudaiktvardėjusių būdvardžių. Priesagos **-ikas** vediniai, reiškiantys veikėjo ir veiksmažodinės ypatybės turėtojo pavadinimus, remiasi tranzityviniais nepriešdėliniais veiksmažodžiais, žymintys įrankius - nepriešdėliniais veiksmažodžiais, o vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai - būdvardžiais. **-imas** vediniai, turintys dvi reikšmes, padaromi iš veiksmažodžio ir žymi veiksmo pavadinimą. Tie, kurie padaromi iš kokybinių būdvardžių, reiškia vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimą. **-ėlis** vediniai, kuriais reiškiamą demnutyvinę reikšmę, padaromi iš daiktavardžių, o vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai - iš būdvardžių. Veikėjo ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai su priesaga **-ulis** padaromi iš intransityvinių veiksmažodžių, o deminutyvus reiškiantys šios priesagos vediniai padaromi iš daiktavardžių. **-(i)utis** vediniai, žymintys deminutyvus, daromi iš daiktavardžių, o veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai remiasi nepriešdėliniais intransityviniais veiksmažodžiais. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai su priesaga **-uolis** remiasi būdvardžių kamienais. Tos pačios priesagos vediniai, žymintys veikėjo ir veiksmažodinės ypatybės turėtojo pavadinimus remiasi nepriešdėlinių intransityvinių veiksmažodžių kamienais. Priesagos **-ystė** vediniai, kurie nurodo veiksmo pavadinimus, vietą arba vardažodžių abstraktus, daromi remiantis pamatiniais daiktvardžiais. Iš veiksmažodžių padaromi veiksmo rezultato pavadinimai su priesaga **-muo**. Su šia priesaga iš būdvardžių padaromi ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai. **-tuvė(s)** vediniai, žymintys švenčių pavadinimus arba įrankius, padaromi remiantis pamatiniais veiksmažodžiais, tačiau įrankio reikšmei svarbu, kad pamatinis veiksmažodis būtų nepriešdėlinis. **-(i)ava** vediniai pažymi kuopinius daiktavardžius, kurių daryba remiasi pamatiniais daiktavardžiais, tačiau veiksmo rezultato reikšmė įgyjama tik šiai priesagai jungiantis prie veiksmažodinio kamieno. Tiek pavadinimas pagal lyties skirtumą, tiek ir deminutyvai su priesaga **-inas** yra padaromi iš daiktavardžių. Vardažodžio abstraktai su priesaga **-ybė** yra padaromi iš daiktavardžių, būdvardžių arba neasmenuojamosios veiksmažodžio formos, dalyvio, kamieno. Žodžių ir

posakių darybai su šiuo formantu svarbus yra daiktvardžio kamienas. Vietos pavadinimai su priesaga **-ynė** padaromi remiantis daiktvardžio kamienu, tačiau įrankio reikšmė įgyjama tik šiais priesagai jungiantis su nepriešdėliniu veiksmažodžiu. Tiek kuopiniai daiktavardžiai, tiek vietos pavadinimai su priesaga **-ija** remiasi pamatinių daiktvardžių kamienais. Abi priesagų **-atis** reikšmės, vardažodžio abstrakto bei vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimas, gaunamos šiais priesagai jungiantis su būdvardžiais. **-uma** vediniai, reiškiantys vardažodžio abstraktus bei vietą, padaromi iš pamatinių būdvardžių. **-ilis** vediniai, reiškiantys deminutyvus arba vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus, yra padaromi šią priesagą jungiant prie daiktvardžių. Veiksmo rezultato arba įrankio reikšmę priesagos **-tas** vediniai įgyja jungdamiesi su veiksmažodžiais. Įrankio reikšmei svarbu, kad veiksmažodis būtų tranzityvinis. Veiksmažodžių abstraktai bei įrankių pavadinimai su priesaga **-stis** yra padaromi iš veiksmažodžių. Įrankių pavadinimai sudaromi afiksą jungiant prie nepriešdėlinių tranzityvinių veiksmažodžių.

	-a (-ia)	-is (-ys)	-as	-ė	-ius	-os	-ai	-ės
Veiksmų pavadinimai	+	+	+	+				
Ypatybių pavadinimai	+	+	+	+				
Veikėjų ir vksm. ypat. tur.	+	+	+	+	+			
Vard.ypat.tur.	+	+		+	+			
Veiksmo rez.	+	+	+	+	+			
Įrankiai	+	+	+	+				
Vieta	+	+	+	+				
Asmuo pagal profesiją					+			
Asmuo pagal kilmę ir priklausymą		+			+			
Asmuo pagal lyties skirtumą				+				
Švenčių pavadinimai						+	+	+

4 lentelė. *Pasikartojančių galūnių pasiskirstymas tarp darybos reikšmių*

Galūnė	Darybos reikšmė	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Transpozicija	Ekonomija
-a (-ia)	Veiksmų pav. <i>atgaiva,</i> <i>nuojauta</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur. <i>rauda,</i> <i>žiopla</i>	+	+	+	+	+	-	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas <i>neūžauga,</i> <i>pamaiva</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rez. <i>proskyna,</i> <i>nuolauža</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Įrankis <i>įmova,</i> <i>užkaba</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vieta <i>prieplauka,</i> <i>perėja</i>	+	+	+	+	+	+	-
-is (-ys)	Veiksmų pav. <i>poelgis, įtūžis</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur. <i>kvailys,</i> <i>žvairys</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas <i>neregys,</i> <i>plepys</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rez. <i>įdubis, išlinkis</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Įrankis <i>kyšis,</i> <i>ryšys</i>	+	+	+	+	+	+	-

	Asm.pgl. kilmę <i>linkuvis,</i> <i>šeduvis</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vieta <i>guolis,</i> <i>brydis</i>	+	+	+	+	+	+	-
-as	Veiksmų pav. <i>atsakas,</i> <i>nerimas</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas <i>naras, ūkas</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rez. <i>įdaras,</i> <i>pastatas</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Įrankis <i>pakabas</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vieta <i>pervalkas</i>	+	+	+	+	+	+	-
-ė	Veiksmų pav. <i>pergalė,</i> <i>išmonė</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Vard. ypat. tur. <i>lėkštė,</i> <i>plikė</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas <i>sargė, gaudė</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rez. <i>pliurė, riekė</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Įrankis <i>segė,</i> <i>sklendė</i>	+	+	+	+	+	+	-

	Vieta <i>nuošalė, plynė</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Asm.pgl.lytį <i>liūtė, vilkė</i>	+	+	+	+	+	+	-
-ius	Vard. ypat. tur. <i>blusius, kruopius</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veik. vksm. ypat. turėtojas <i>terlius, žiedžius</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Veiksmo rez. <i>dilius, skyrius</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Asm.pgl. kilmę <i>kalnius</i>	+	+	+	+	+	+	-
	Asm.pgl.prof. <i>knygius, puodžius</i>						+	-
-os	Šventės ir apeigos <i>apkulos, peržiūros</i>	+	+	+	+	+	+	-
-ai	Šventės ir apeigos <i>atlaidai, atkaustai</i>	+	+	+	+	+	+	-
-ės	Šventės ir apeigos <i>vaišės</i>	+	+	+	+	+	+	-

5 lentelė. Pasikartojančių galūnių pasiskirstymas tarp darybos reikšmių ir požymių

Pateiktoje lentelėje aiškiai matyti, kad lietuvių kalboje galūnių inventorių nėra labai platus, todėl galūnės kartojasi ir suteikia skirtingas darybines reikšmes.

Galūnė **-a (-ia)**: Veiksmų pavadinimai, įrankių, veiksmo rezultato bei veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai su šia galūne yra padaromi iš priešdėlinių arba nepriešdėlinių veiksmažodžių. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai sudaromi remiantis būdvardžiais, o vietų pavadinimai - priešdėliniais veiksmažodžiais.

Galūnė **-is**: veiksmų pavadinimai padaromi iš priešdėlinių ir nepriešdėlinių veiksmažodžių. Vardažodžių abstraktai - iš būdvardžių. Veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai remiasi nepriešdėliniais veiksmažodžiais kaip pamatiniais žodžiais. Veiksmo rezultatų pavadinimus su galūne **-is** galima daryti dvejopai: iš priešdėlinių veiksmažodžių arba iš paprastųjų veiksmažodžių. Įrankių ir vietų pavadinimai sudaromi remiantis tuo pačiu veiksmažodiniu pamatu.

Galūnės **-as** vediniai gali remtis priešdėliniais ir nepriešdėliniais veiksmažodžiais (veiksmų pavadinimai, veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, veiksmo rezultato pavadinimai, įrankių bei vietų pavadinimai). Tik vardažodžių abstraktų daryba remiasi būdvardiniu pamatu.

Galūnės **-ė** vediniai, kurie žymi veiksmo pavadinimą, veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus, įrankius ir veiksmo rezultato pavadinimus, padaromi iš veiksmažodžių. Kiti šios galūnės vediniai (vardažodžių abstraktai, vietų pavadinimai, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai) yra padaromi iš būdvardžių arba iš daiktavardžių.

Galūnės **-ius** vediniai, žymintys veiksmų pavadinimus, veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus bei veiksmo rezultatus, yra padaromi iš daiktavardžių. Vardažodžių abstraktai - iš būdvardžių. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai pasižymi dvejopa daryba: jie daromi iš daiktavardžių arba iš kokybinių būdvardžių. Asmens pavadinimai pagal kilmę arba priklausymą bei asmens pavadinimai pagal profesiją yra daromi iš daiktavardžių.

Galūnės **-os, -ai, -ės**, žymi švenčių ir apeigų pavadinimus. Visos šios priesagos turi tik vieną darybos reikšmę. Dariniai remiasi veiksmažodžiais kaip pamatiniais žodžiais.

Ši tyrimo dalis parodė, kad ne tik formantas, šiuo atveju priesaga arba galūnė, vediniui suteikia darybos reikšmę. Tam, kad būtų įgyjama darybos reikšmė, afiksas turi jungtis tik su tam tikrais kamienais. Dėl šios priežasties tų pačių morfemų suteikiamos darybos reikšmės yra

skirtingos. Nors ir suteikdamos skirtingas darybines reikšmes, tačiau visi aptarti pasikartojantys afiksai turi darybos reikšmei būdingus parametrus: abstraktumą, grupiškumą, formantą, motyvaciją ir opoziciją. Analizė parodė, kad Urbutis, teigdamas, jog afiksai turi per mažą semantinį savarankiškumą, kad vieni suteiktų darybos reikšmę, buvo teisus. Jeigu afiksai būtų semantiškai savarankiški ir juose glūdėtų visa darybos reikšmė, nereiktų kalbėti apie pasikartojančius afiksus keliose darybos reikšmėse, nes vienas afiksas neštų vieną reikšmę.

Ši tyrimo dalis apima konversijos atvejus ir norima parodyti, kad šalutinis darybos reikšmės požymis gali tapti pagrindiniu. Kadangi anglų kalboje egzistuoja taisyklės, pagal kurias nusprendžiamą, kuris žodis yra pamatinis, kuris darinys, tokio požiūrio bus laikomasi ir šiame darbe. Pavyzdžiai imti iš Huddleston ir Pullum „The Cambridge Encyclopedia of the English Language“.

Žodis	Vertimas	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Tranpozicija	Ekonomija
Arrest _N	sulaikymas	-	-	-	-	+	+	+
Attempt _N	Bandydas	-	-	-	-	+	+	+
Bore _N	Grėžinys	-	-	-	-	+	+	+
Cheat _N	Sukčius	-	-	-	-	+	+	+
Coach _N	Treneris	-	-	-	-	+	+	+
Control _N	Kontrolė	-	-	-	-	+	+	+
Cough _N	Kosulys	-	-	-	-	+	+	+
Desire _N	Troškimas	-	-	-	-	+	+	+
Flirt _N	Flirtas	-	-	-	-	+	+	+
Go _N	Ėjimas	-	-	-	-	+	+	+
Hoist _N	Keltuvas	-	-	-	-	+	+	+
Laugh _N	Juokas	-	-	-	-	+	+	+
Read _N	Skaitymas	-	-	-	-	+	+	+
Smile _N	Šypsena	-	-	-	-	+	+	+
Sneak _N	Niekšas	-	-	-	-	+	+	+
Spy _N	Šnipas	-	-	-	-	+	+	+
Whisper _N	Šnabždesys	-	-	-	-	+	+	+
Whistle _N	Švilpimas	-	-	-	-	+	+	+

6 lentelė. Daiktvardžių, padarytų iš veiksmažodžių, konversijos analizė

Žodis	Vertimas	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Transpozicija	Ekonomija
Butcherv	skersti	-	-	-	-	+	+	+
Butterv	Tepti sviestu	-	-	-	-	+	+	+
Canv	Galėti	-	-	-	-	+	+	+
Cashv	Mokėti grynais	-	-	-	-	+	+	+
Duelv	Kautis dvikovoje	-	-	-	-	+	+	+
Enamelv	Marginti	-	-	-	-	+	+	+
Eyev	Žiūrėti	-	-	-	-	+	+	+
Fingerv	Čiupinėti	-	-	-	-	+	+	+
Fishv	Žvejoti	-	-	-	-	+	+	+
Foalv	Atsivesti	-	-	-	-	+	+	+
Gesturev	Gestikuluoti	-	-	-	-	+	+	+
Knifev	Pjauti	-	-	-	-	+	+	+
Knotv	Mazgyti	-	-	-	-	+	+	+
Lambv	Ėriuotis	-	-	-	-	+	+	+
Motionv	Moti	-	-	-	-	+	+	+
Panicv	Panikuoti	-	-	-	-	+	+	+
Parodyv	Parodijuoti	-	-	-	-	+	+	+
Parrotv	Kartoti	-	-	-	-	+	+	+

7 lentelė. Veiksmazodžių, padarytų iš daiktavardžių, konversijos analizė

Žodis	Vertimas	Abstraktumas	Grupiškumas	Formantas	Motyvacija	Opozicija	Transpozicija	Ekonomija
Barev	Apnuoginti	-	-	-	-	+	+	+
Blindv	Apakinti	-	-	-	-	+	+	+
Bluntv	Atšipinti	-	-	-	-	+	+	+
Bravev	Drąsinti	-	-	-	-	+	+	+
Calmv	Nurimti	-	-	-	-	+	+	+
Clearv	Valyti	-	-	-	-	+	+	+
Dimv	Pritemdyti	-	-	-	-	+	+	+
Dryv	Džiovinti	-	-	-	-	+	+	+
Emptyv	Ištuštinti	-	-	-	-	+	+	+
Freev	Išlaisvinti	-	-	-	-	+	+	+
Humblev	Nusižeminti	-	-	-	-	+	+	+
Muddyv	Purvinti	-	-	-	-	+	+	+
Narrowv	Siaurinti	-	-	-	-	+	+	+
Slowv	Stabdyti	-	-	-	-	+	+	+
Smoothv	Išlyginti	-	-	-	-	+	+	+
Tamev	Sutramdyti	-	-	-	-	+	+	+
Tensev	Įtempti	-	-	-	-	+	+	+
Wearyv	Varginti	-	-	-	-	+	+	+

8 lentelė. Veiksmažodžių, padarytų išrieveiksmių, konversijos analizė

Šie anglų kalbos pavyzdžiai rodo, kad konversija neturi prototipinių darybos reikšmei keliamų reikalavimų. Akivaizdu, kad tokiu būdu sudaromi tik pamatiniai žodžiai. Galima teigti, kad toks vienos kalbos dalies perėjimas į kitą gali būti laikomas Urbučio aprašyta transpozicija. Šie žodžiai nesijungia į grupes, nes turi tik leksinę reikšmę, kuri yra konkreti ir skiria vieną tokios pačios formos žodį nuo kito. Dar vienas svarbus akcentas - darybos motyvacijos nebuvimas. Urbutis teigia, kad motyvacija yra galėjimas darinį paaiškinti pamatiniu žodžiu, t.y. darinys turi atramą pamatinio žodžio formoje. Konversijos atveju darinys negali būti paaiškinamas pamatiniu žodžiu, nes jų forma yra vienoda. Apie formanto vaidmenį konversijos atvejais jau yra kalbėta anksčiau ir čia toliau laikomasi nuomonės, kad formantų tokie žodžiai neturi. Vienintelis pagrindinis kriterijus, kurį atitinka konversijos būdu atsiradę žodžiai - darybos opozicija. Anglų kalboje konversija yra įprastas žodžių atsiradimo būdas, todėl kalbininkai pateikia sąrašus pamatinių žodžių ir darinių, pavyzdžiui, daiktavardžių darinių iš veiksmazodžių. Tokiais atvejais opoziciją galima įžvelgti, jeigu nekreipiamas dėmesys į žodžių formą. Vis dėlto, konversijos atvejais svarbūs tampa šalutiniai reikšmės požymiai, kurie leidžia manyti, kad konversija yra žodžių daryba, kurioje išsiskiria perkėlimas bei ekonomija.

Visas šis tyrimas padėjo įrodyti, kad darybos reikšmė turi penktis svarbiausius požymius. Taip pat buvo įrodyta, kad dėl gana mažo afiksų savarankiškumo jie vieni negali suteikti darybos reikšmės. Tam, kad darybos reikšmė būtų suteikiama reikia pamatinio žodžio ir formanto santykio, nes, kaip rodo besikartojančių priesagų ir galūnių tyrimas, jungdamiesi prie skirtingo pamatinio žodžio afiksai suteikia vis kitokią reikšmę. Taip pat šis tyrimas patvirtino pirmąją iškeltą hipotezę, kad transpozicija ir ekonomija, net ir būdami šalutiniais reikšmės požymiais, tam tikrais atvejais gali būti vieninteliai reikšmės rodikliai.

Baigiamojo magistro darbo išvados

Šiame darbe buvo analizuojama darybos reikšmės problematika, kadangi tai mažai tyrinėta sritis, kurioje vis netyla diskusijos. Išanalizavus nemažą kiekį šaltinių ir atlikus tyrimą, padarytos šios išvados:

1) Darybos reikšmė išlieka viena problemiškesnių mokslo sąvokų, nes yra daugelio mokslo šakų tyrimo objektas, todėl sunku rasti vieną, visiems tinkantį apibrėžimą.

2) Afiksai, būdami mažo semantinio savarankiškumo, vieni darybos reikšmės nesuteikia. Tai įrodo ir pasikartojančios priesagos bei galūnės, kurios, besijungdamos su skirtingų kalbos dalių kamienais, sukuria skirtingas reikšmes.

3) Tam tikrais atvejais šalutiniai reikšmės požymiai, transpozicija ir ekonomija, virsta vieninteliais reikšmės rodikliais.

4) Konversijos būdu yra padaromi tik paprastieji žodžiai. Šis darybos būdas neturi įprastinių esminių darybos reikšmės bruožų, tačiau opozicijos, transpozicijos ir ekonomijos požymiai nulemia semantinį pasikeitimą.

5) Darybos reikšmė turi penkis pagrindinius kriterijus ir du šalutinius požymius, kurie padeda ją apibrėžti. Ji yra abstrakti ir gali jungtis į grupes, pamatinis žodis ir darinys skiriasi afiksu; darinys yra motyvuotas ir privalo būti paaiškinamas pamatiniu žodžiu.

6) Remiantis teorine literatūra bei atliktu tyrimu, prototipinę darybos reikšmę galima apibrėžti kaip santykį tarp pamatinio žodžio, formanto bei darinio, kuris turi abstraktumo, grupiškumo požymius, nuo pamatinio žodžio besiskiriantis savo forma bei reikšme, sudarantis darybos opoziciją ir tam tikrais atvejais turi šalutinių požymių suteiktą reikšmę.

7) Pripažįstama, kad kalbinių reikšmių, o ypač darybos reikšmės, negalima atskirti nuo mąstymo, todėl geriausi įrankiai, skirti reikšmių tyrimams, pasiskolinami iš kognityvinės lingvistikos.

8) Požymių tikrinimo teorija leidžia išskirti pagrindinius bei šalutinius darybos reikšmės požymius, kurie sudarė pagrindą naujam apibrėžimui, kuris ir buvo šio darbo tikslas.

Literatūros sąrašas

1. Barz Irmhild, Schröder Marianne, Hämmer Karin, Poethe Hannelore, *Wortbildung - praktisch und integrativ*, Peter Lang, 2003.
2. Bauer Laurie, *What you can do with derivational morphology*, In S. Bendjaballah, W.U. Dressler, O.E. Pfeiffer & M. Voeikova (eds), *Morphology 2000. Selected papers from the 9th International Morphology Meeting, Vienna 24-28 February 2000*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2002, 37-48.
3. Boij Geert, *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Boij Geert, *The grammar of words. An introduction to linguistic morphology*, 1st edition. Oxford: Oxford University Press. 2005
5. Crystal David, *Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Wiley-Blackwell, 2008.
6. Crystal David, *The Cambridge Encyclopedia of the English language*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
7. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, sud. V. Ambrazas, K. Garšva, A. Girdenis ir kt., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1997.
8. De Belder Marijke, *Roots and Affixes*, Utrecht: LOT, 2014
9. Efremova Tatijana, *Tolkovi slovar slovoobrazovatelnic edinic ruskovo jazika*, ACT, Астрель, Lingua: 2005.
10. Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990.
11. Girčienė Jurgita, *Žodžio reikšmė leksikologijos ir žodžių darybos požiūriu, Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 2003, t. 1(5), 21-29.
12. Gudavičius Aloyzas, *Reikšmė, sąvoka, konceptas ir prasmė*. Res Humanitariae, X. Klaipėdos universitetas, 2011, p. 108-119.
13. Gudavičius Aloyzas, *Žodžio reikšmės definicijos prototipinis aspektas*, Leksikografija ir leksikologija. D. 1, Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos / Lietuvių kalbos institutas ; [redaktorių kolegija: Ritutė Petrokienė (sud.) ... [et al.]. 2006.
14. Haspelmath Martin, Sims Andrea D, *Understanding Morphology 2nd edition*, London: Great Britain for Hodder Education, An Hachette UK Company, 2010.
15. Huddleston Rodney, Pullum Geoffrey K, *The Cambridge Grammar of the English language*, Cambridge University Press, 2002.

16. Inčiuraitė - Noreikienė Lina, *Kognityvinis požiūris į žodžių darybą*, Taikomoji kalbotyra, Vilnius : LITAKA, 2013, nr 2., p. 1-24.
17. Jackson Howard, *Grammar and Meaning: a semantic approach to English grammar*, London ; New York : Longman, 1997
18. Jackson Howard, Ze Amvela Etienne, *Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology*, London: Continuum, 2005.
19. Judžentis Artūras, *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
20. Lakoff George, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1987.
21. Lyons John, *Language and Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
22. Lyons John, *Linguistics Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
23. Löbner Sebastian, *Understanding Semantics*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
24. Maumevičienė Dainora, *Prototipų teorija ir semantika*, Kalbų studijos, 2010, Nr.17, p.11-18.
25. *Morphology and meaning. Selected papers from the 15th international morphology meeting*,. Edited by: Franz Rainer, Francesco Gardini, Hans Christian Luschutzky, Wolfgang U. Dressler, Vienna: 2012.
26. Ogden Charles Kay, Richards Ivor, *The meaning of meaning*, London: Kegan, Paul, Trench, Trubner, 1989.
27. Pakerys Jurgis, *Kalbos konstruktorius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014 .
28. Paulauskienė Aldona, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
29. Pažūsis Lionginas, *Kalba ir vertimas*, Vilnius: Lodvila, 2014.
30. Pyles Thomas, Algeo John, *The origins and development of the English language*, Boston: Wadsworth Cengage Learning, 1970.
31. Plag Ingo, *Syntactic Category information and the semantics of derivational morphological rules*, Folia Linguistica Nr. 38, p.3-4, 2004.
32. Pounder Amanda, *Process and Paradigms in Word-Formation Morphology*, Berlin: Walters de Gruyter GmbH Co, 2000.
33. Reichling Anton, *Meaning and introspection*, Lingua, 1962,Nr.11, p.333-339.

34. Rosch Eleonora, *Principles of Categorization*, Cognition and categorization 27-48. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1978.
35. Saussure de Fedinandas, *Bendrosios kalbotyros kursas*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
36. Smetona Antanas, *Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu*, Acta Linguistica Lithuanica, 2005, Nr.52, p.83-89.
37. Spencer Andrew, Zwicky Arnold, *The Handbook of Morphology*, Hoboken: J. Wiley, 2001.
38. Ungerer Friedrich, Schmid Hans - Jörg, *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Harlow: Longman, 1996, 2001.
39. Urbutis Vincas *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
40. Usonienė Aurelija, *Reikšmės pasaulis: tekstynais paremti semantiniai kalbų tyrimai*, Vilnius: Akademinė leidyba, 2016.
41. Zgusta Ladislav, *Manual of Lexicography*, Prague: Academia / The Hague, Paris: Mouton 1971.

Internetiniai šaltiniai

1. Aberra Daniel, *Prototype theory in Cognitive Linguistics*, 2008. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/267512473_Prototype_Theory_in_Cognitive_Linguistics (Žiūrėta: 2016-12-03).
2. *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninė versija). Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/startas.htm> (Žiūrėta: 2017-03-15).
3. *Linguistics Society of America*. Prieiga internete: <https://www.linguisticsociety.org/resource/meaning-semantics-and-pragmatics> (Žiūrėta: 2017-05-18).
4. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Prieiga internete: <https://plato.stanford.edu/entries/word-meaning/#CogLin> (Žiūrėta: 2017-01-21).
5. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (Žiūrėta: 2016-12-05).

Santrauka

Šio baigiamojo magistro darbo tema *Darybos reikšmės problematika*. Problema – tiek Lietuvos, tiek pasaulio kalbotyroje nėra vieningo reikšmės apibrėžimo, kadangi tai yra viena fundamentaliausių mokslinių sąvokų. Darbe aprašomi darybos reikšmę nulemiantys faktoriai, pasitelkiant požymių tikrinimo bei prototipų teorijas, siekiama apibrėžti šį kalbinį reiškinį. Tyrimo, atlikto šiame darbe, tikslas – išsiaiškinti, kokius esminius ir šalutinius darybos reikšmės bruožus turi priesagų, galūnių bei konversiniai dariniai ir pagal juos apibrėžti darybos reikšmę. Tiriamoji medžiaga imta iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1997). Pagal darybos reikšmes imti dariausi, vidutiniškai darūs bei mažai darūs priesagų ir galūnių vediniai, konversijos pavyzdžiai imti iš Huddleston, Pullum *The Cambridge Grammar of the English language*³⁴ (2002). Iš viso tirti du šimtai dvidešimt vienas (221) darinys. Iš jų šimtas penki (105) priesagų vediniai, šešiasdešimt du (62) galūnių vediniai, penkiasdešimt keturi (54) konversijos atvejai.

Atlikus tyrimą pastebėta, kad konversijos atvejais kalbos ekonomija ir transpozicija iš periferinių požymių virsta centriniais, kurie vieninteliai rodo esant darybą. Išvados – darybos reikšmė turi penkis pagrindinius darybos reikšmės požymius ir du šalutinius, kurie, tam tikrais atvejais, nulemia darybos reikšmę. Šis baigiamasis darbas yra įdomus ir naudingas besidomintiems kognityvinės lingvistikos metodais darybos reikšmės tyrimuose.

³⁴ Huddleston, Pullum, *The Cambridge Grammar of the English language*, Cambridge University Press, 2002.

Summary

Theme of this master thesis is *The problem of derivational meaning*. The problem – there is not single definition of meaning in Lithuania and in the global linguistics. It is because meaning is the most fundamental notion of science. It is very important to describe the factors which determine the derivational meaning. One of the most valid implements of this research are the theory of prototypes and the theory of verification of sign. The goal of this paper – to ascertain which essential and peripheral features of derivational meaning has the derivative of suffixes, inflections and conversion. According to them to define derivation meaning. The material was taken from the *Lithuanian grammar* (1997). According to the derivation values was take the most productive, less productive and low productive derivatives. The examples of conversion were taken from Huddleston and Pullum *The Cambridge Grammar of the English language*³⁵ (2002). It was tested in one hundred and twenty (221) derivative: one hundred and five (105) suffixes derivatives, sixty two (62) ending derivatives, and fifty-four (54) cases of conversion.

Study observed that the speech conversion instances economy and transposition of the peripheral signs of central turns, the only demonstrates the formation. Conclusions – derivational meaning has five essential and two attributes features, which, in some cases, lead to derivational. This thesis is interesting and useful for those interested in cognitive linguistics research methods of derivation research.

³⁵ Huddleston, Pullum, *The Cambridge Grammar of the English language*, Cambridge University Press, 2002.